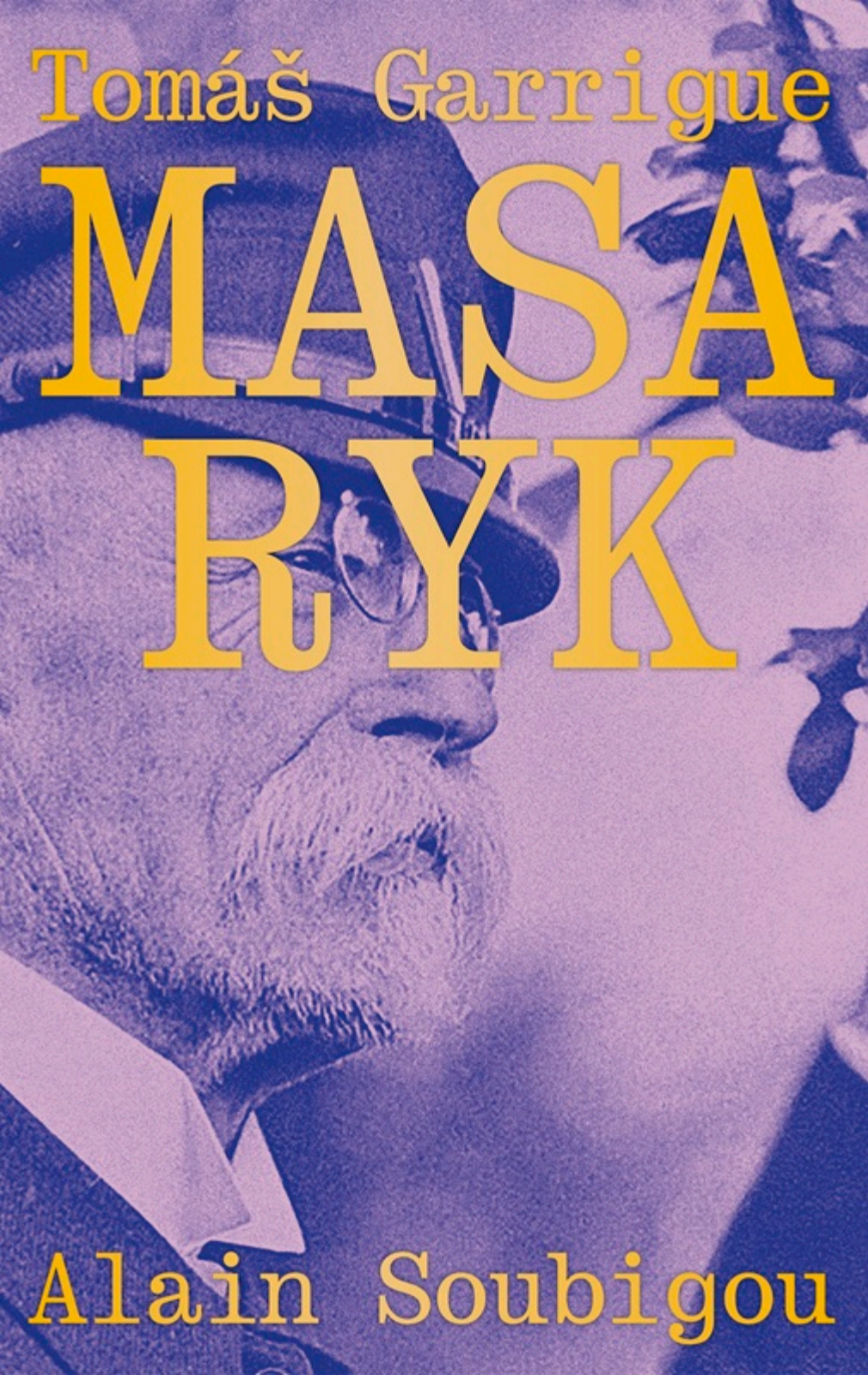
Tomáš Garrigue

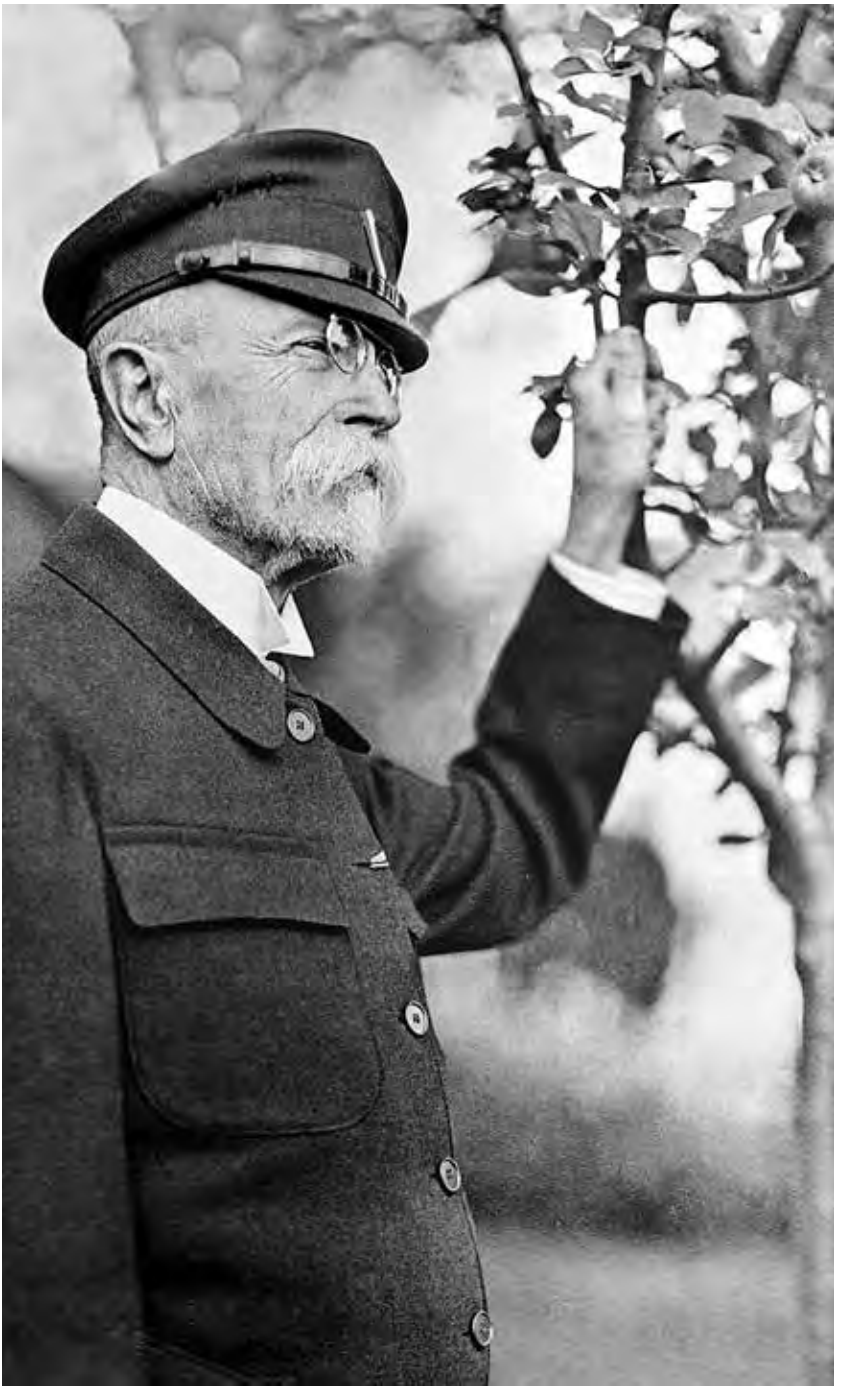
MASARYK

Alain Soubigou

Tomáš Garrigue Masaryk
Alain Soubigou

Premedia, 2026

Věnováno A.

Tomáš Garrigue

MASARYK

Vydala Premedia
Přeložila Helena Beguivinová

Alain Soubigou

„I nejlepšího práva
musí hájit lidé činní,
nemá-li zůstat na papíře.“

Tomáš Garrigue Masaryk, Světová revoluce

Alain Soubigou: Tomáš Garrigue Masaryk
Copyright © Librairie Arthème Fayard, 2002
Translation © Helena Beguivinová, 2004, 2026
Preface © Václav Havel, 2004
Design & Layout © Mr Meadow, 2026
ISBN 978–80–8242–483–9

Předmluva k druhému vydání

Má smysl vydávat životopis Tomáše Garrigua Masaryka dvaadvacet let po jeho prvním vydání v češtině?

Historický výzkum od roku 2004 neustával. V první řadě pokračovala publikační činnost Masarykova ústavu AV ČR. Pod vedením význačných odborníků a filologů vyšlo celkem 39 svazků souborné kritické edice Spisů T. G. Masaryka. Díky tomu mají čtenáři k dispozici texty, z nichž k některým dřív bylo obtížné se dostat. Osobně jsem první vydání těchto knih získal už dávno a víc než třicet let si opatřuji i tato nová vydání, která umožňují užitečné filologické srovnávání, aniž zásadně mění smysl knih vydaných Masarykem. Velkým počinem Masarykova ústavu je rovněž neúnavné a pečlivé vydávání bohaté Masarykovy korespondence. Díky těmto dopisům lze lépe poznat, z čeho vycházely Masarykovy myšlenky a činy, a lépe vymezit vztahy, opory, kontakty a přátelství muže, který nebýval všemi oblíben, než se stal prezidentem.

Masarykův archiv uchovávaný v úžasném sídle Masarykova ústavu a Archivu v Gabčíkově ulici v severní části Prahy je nyní přístupnější než dříve v heroické době, kdy se nacházel v objektu Invalidovny. Díky katalogizaci je snáze využitelný.

Vědci z Masarykova ústavu pokračovali v bádání a publikování zaměřeném na Masarykův život a působení. Mezi tyto badatele a jejich témata patří Jaroslav Opat († 2015) zaměřený na význam Masarykova myšlení a působení, Eva Broklová († 2020) zabývající se ústavou z roku 1920, Ivan Šedivý a téma první světové války, Luboš Velek zaměřený na českou společnost v 19. století, Dagmar Hájková a téma Masarykovy úlohy v budování československé republiky a téma Masarykovy rodiny, Jan Rychlík a Masarykovy vztahy se Slováky, Vratislav Doubek a vztahy s ruskými osobnostmi a kulturou, Stanislav Polák a antisemitské výpady proti Masarykovi, Marie L. Neudorflová a ženská otázka, Josef Tomeš se svými encyklopedickými znalostmi o vztazích s mnoha osobnostmi zejména z konzervativních kruhů, Josef Tichý a pražské bydlení rodiny Masarykových, Daniela Bradlerová a úloha legií za první světové války a po ní. Jistě jsem některé opomněl, doufám, že mi to odpustí. Všichni přispěli k prohlubování znalostí o Masarykovi. Mimo Masarykův ústav se bližším poznáváním určitých momentů Masarykova života zabývali i jiní badatelé či novináři.

K masarykovskému výzkumu přispěli i badatelé jinde v Evropě. V Německu se Eva Hahn zabývala vztahy s německými zeměmi, v Itálii Francesco Leoncini vztahy s Itálií, v Nizozemsku Antoine van den Beld Masarykovou sociální filosofií, v Rusku Jevgenij Firsov českými a slovenskými komunitami podporujícími československou otázku. Ve Francii jsme kromě jiného v květnu 2002 uspořádali ve francouzském Senátu v Paříži třídenní mezinárodní konferenci o Masarykovi, texty příspěvků vyšly v roce 2005 pod názvem *Masaryk, un intellectuel européen en politique* (Masaryk, evropský intelektuál v politice, Paříž, Institut slovanských studií). Výzkum zaměřený na Masaryka tedy od roku 2004 pokračoval a já jsem k němu dál přispíval.

Od 90. let 20. století jsem vedl vědecké diskuse se svými českými, slovenskými i jinými evropskými přáteli. Z podnětu Luboše Velka, tehdejšího ředitele Masarykova ústavu, AV ČR v prosinci 2019 ocenila mou práci o Masarykovi a o českých a slovenských dějinách Čestnou oborovou medailí Františka Palackého za zásluhy v historických vědách. Při této příležitosti jsem se opět shledal s mnoha přáteli a dále debatoval o Masarykovi. V září 2022 mě přátelé z řad českých historiků požádali o úvodní řeč na XII. sjezdu českých historiků v Ústí nad

Labem. Věnoval jsem ji nedorozuměním v dialogu mezi Masarykem a historiky. Věda o Masarykovi tedy žije dál.

Je za těchto okolností obsah českého vydání Masarykova životopisu z roku 2004 zastaralý, překonaný nebo vyvrácený? Bývám často zván, abych o Masarykovi přednášel různě po Evropě. Je to příležitost znovu se ponořit do stránek vydání z roku 2004 a konfrontovat je s výše zmíněným pokrokem v masarykovských studiích. Tu a tam lze díky práci mých kolegů některou úvahu nebo analýzu v knize zpřesnit. Jen vzácně stav poznání z roku 2004 zpochybňují. Ten životopis je i nadále spolehlivý a může být jistě podnětný i pro dnešní čtenáře.

V souvislosti se zmíněnými přednáškami si posluchači někdy stěžují, že si první vydání nemohou opatřit, protože je dávno rozebrané. Proto jsem u příležitosti přednášky v Bratislavě v květnu 2025 velmi uvítal návrh pana Jána Gregora vydat znovu české vydání beze změn. Blahopřeji mu k tomu, jak rychle dovedl tento projekt do zdárného konce.

Alain Soubigou, Paříž, říjen 2026

TOMÁŠ GARRIGUE MASARYK

Úvodní slovo Václava Havla[1]

[…]

Osud Masarykových idejí se podobá osudu jeho pomníků. Dramatický běh posledních desítiletí způsobil, že se Masarykovy pomníky zanořovaly kamsi do skrýší či zcela zmizely, pak se opět — byť často jen nakrátko — vynořovaly a objevovaly, aby posléze znovu a nadlouho mizely, objevovaly se, opět mizely a dnes byly už poněkolikáté zase objevovány a vztyčovány — tentokrát, doufejme, už natrvalo. Osud těchto pomníků opisuje osud Masarykových idejí: i ony se vynořují, zanořují a opět vynořují, jako by byly zvláštním vegetačním druhem, kterému se daří jen v určitém klimatu, ale který je schopen nepřízeň času a různé pohromy obdivuhodně přežívat kdesi v podzemí, aby při první příležitosti, kdy se klimatické podmínky jen trochu zlepší, vypučel a předvedl svou životaschopnost.

Které ideje to jsou? A jsou i dnes skutečně živé?

Těch idejí je samozřejmě mnoho. Ale jedna se mi zdá být ústřední. Prochází totiž celým Masarykovým dílem, je východiskem či osou všeho jeho dalšího přemýšlení a je i klíčem k porozumění jeho celoživotnímu dílu, jeho postojům, jeho politice. Touto ideou je pevné přesvědčení, že skutečný zdroj politiky je a musí být ve sféře mravní,

že i pravda je především kategorií mravní a že pravda je tím nejlepším základem politiky. Kdykoli se Masaryk zamýšlel nad českou otázkou, smyslem našeho sebeosvobozovacího zápasu, ba dokonce nad samým smyslem naší národní existence, vždy znovu se k této své ideji vracel, aby ji posléze uložil do základů nového československého státu jako jednu z jeho konstitutivních hodnot.

Masaryk například píše: „Nevolejme ani my dnes po češství, po slovanství, po vlastenectví, ale po pravdě, a pravdě vydávejme svědectví." „Musíme milovat pravdu, musíme statečně býti celými lidmi, zkrátka — musíme nalézti svou duši a věřiti v tu duši, a bude postaráno o všecko." „Potřebujeme idejí, živých a velikých idejí, a nebudeme malí. Musíme míti ideje světové, ideje netoliko pro sebe, ale pro všecky. Kdo se chce zachovati a udržeti, musí myslit, cítit a pracovat pro všecky, nejen pro sebe." Masaryk znovu a znovu dokládá na naší historii, že jsme byli silní, těšili se obecné vážnosti a svými výkony se zasluhovali o vlastní dobrý rozvoj vždy tehdy, kdy nám běželo o určité obecné hodnoty, o hodnoty vpravdě lidské, o hodnoty, které oslovovaly i ostatní, neboť se týkaly všech. A že jsme prohrávali naopak tehdy, kdy jsme z těchto hodnot slevovali, pokoušeli se mysleti jen sami na sebe, propadali komplexu vlastní malosti a kdy jsme byli tak říkajíc sami sobě jediným programem. „Byli jsme pochováni, když jsme přestali žíti tímto životem velikým," píše Masaryk. Anebo: „Byl jsem vždy pro politiku kulturní, jak jsem říkal, pro demokracii opravdovou, nestačila mi politika… úzce politická."

Politika, demokracie, právo a materiální rozvoj nebyly Masarykovi hodnotami pro sebe, hodnotami samoúčelnými, ale nástroji k tomu, aby lidský život byl vskutku důstojný a spravedlivý a aby měl vůbec smysl. Proto tak často zdůrazňoval jejich etický základ.

Masaryk ovšem nebyl pouhým teoretikem odpovědnosti či humanity, který cosi káže, aniž se cítí být povinen sám se svými teoriemi řídit. Byl to naopak obdivuhodně statečný a důsledný člověk, který mnohokrát neváhal riskovat odpor veřejnosti, svou popularitu i kariéru, ba dokonce i život ve jménu věcí, které považoval za správné. Mravní rozměr pravdy mu nebyl pouze nárokem kladeným na jiné, ale především nárokem kladeným na sebe sama. Myšlenku, že za pravdu je třeba osobně ručit, tedy sám osobně zaručoval. V tom byl osobností příkladně integrální.

Je poselství Masarykova celoživotního díla skutečně dodnes živé?

Nevylučuji, že se jeho slova mohou dnes zdát leckomu trochu staromódní, kazatelská nebo dokonce patetická. Na jejich aktuálnosti to ale podle mého mínění vůbec nic nemění. Ba naopak: právě dnes, kdy se znovu zamýšlíme nad smyslem a obsahem české státnosti a kdy velké civilizační rozpory soudobého světa vyzývají člověka k novému pochopení sebe sama a své odpovědnost za svět, stává se Masarykův odkaz obzvlášť aktuální a vybízí nás k novému domýšlení.

Zjednodušeně by se dalo říci, že tento odkaz je především výzvou k nelhostejnosti. Výzvou k tomu, abychom nebyli lhostejní k osudu svého bližního, který je v tísni, k osudu těch, kteří přijdou po nás, a k jejich duchovní přípravě na úkoly, které je čekají, k osudu našeho společného duchovního, kulturního a přírodního dědictví. Je výzvou k tomu, abychom se nebáli bojovat proti všem nepravostem, které kolem sebe pozorujeme, abychom se nebáli — i kdybychom měli být sami proti všem — říkat pravdu a stát si za ní, abychom nebyli lhostejní ani k tomu, co se děje za hranicemi naší země. Kdybych měl tuto výzvu nějak aplikovat na současnost, chápal bych ji například jako výzvu k poznání, že nezměrné utrpení našich bližních v nedaleké Bosně a Hercegovině se nás bytostně týká, že se musíme k němu jednoznačně vyslovit a pojmenovat hlavního viníka, že musíme přijmout svůj díl spoluodpovědnosti za mír a spravedlnost v Evropě, a v případě, že selžou všechna jiná řešení, podpořit v rámci svých možností i případné důraznější akce mezinárodního společenství. Jako ti, kteří se kdysi stali obětí hanebného mnichovského ústupku násilníkovi, musíme přece vědět lépe než kdo jiný, že před zlem se nesmí ustupovat, byť by nebylo pácháno přímo na nás. Naše lhostejnost k jiným může mít ostatně jediný možný následek: lhostejnost jiných k nám.

Úvahy o mravní dimenzi politiky a o naší vyšší odpovědnosti bývají dnes podezírány z toho, že jsou jen jakýmsi mimoběžným blouznění, intelektuálským filozofováním či elitářským moralizováním, odtrženým od praktických úkolů dneška a zdržujícím nás od jejich plnění. Nesdílím takový názor. Žádný z každodenních problémů, s nimiž se utkáváme, nemůžeme vskutku úspěšně vyřešit bez obecnějšího povědomí o jeho hlubinných kořenech a širokých souvislostech. A jak jinak můžeme toto povědomí pěstovat než novými a novými pokusy o jeho artikulaci?

Ostatně i v tomto směru by nám mohl dnes Masaryk sloužit jako velký příklad. Nikdo se přece nedováží o něm tvrdit, že to byl pouhý blouznivec, že nebyl realistou a že neměl smysl pro každodenní namáhavou a konkrétní práci. Realismus a tvořivá práce byly přece jeho programem! To prokázal celým svým životem, ať už jako univerzitní profesor, poslanec, revolucionář či první československý prezident. Kdo čte například jeho korespondenci či záznamy jeho spolupracovníků, ten musí znovu a znovu žasnout nad tím, kolika často zcela detailními otázkami se dokázal zevrubně zabývat a kolik diplomatického umu dokázal vynaložit na to, aby dosáhl toho řešení, které považoval za správné.

Možná to bylo právě jeho celostní chápání věcí, jeho smysl pro jejich souvislosti, jeho vůle k politice vskutku, jak říká, kulturní, jeho ničím nezviklatelná vůle k pravdě a jeho etické pojetí veškeré praktické práce, co bylo hlavním motorem jeho nevyčerpatelné činorodosti. Možná tím byl právě jeho hluboký vztah k univerzu, který mu dával sílu jít na kloub každé jednotlivosti a řešit ji vskutku důsledně.

[…]

Neuchopitelný Masaryk

O nenáviděné či naopak zbožňované osobnosti Tomáše Garrigua Masaryka toho bylo napsáno mnoho, ne vždy bez zaujatosti. Protože přispěl k rozpadu Rakouska-Uherska, bývá v zahraničí považován za nacionalistického vůdce, zatímco doma ho nacionalisté nenáviděli. V Československu i později v České republice ho někteří očerňovali jakožto levičáka, jiní naopak jako pravičáka. Filozofové, sociologové, teologové i politici se ohánějí jeho jménem, a přitom si nejsou jisti, zda mezi ně vůbec patřil. Upírá se mu víra, nebo se mu naopak vytýká příliš náboženské myšlení. Vyčítá se mu, že moc moralizoval, nebo že byl nemorální, že byl akademický myslitel, nebo naopak nonkonformista. A byl Slovák po otci, nebo Čech či snad Němec po matce? Je to konzervativec vězící v 19. století, nebo odvážný pokrokář, který se s radostí přiklonil k modernosti 20. století? Dodnes se k jeho osobnosti (když už ne k podstatě jeho názorů) v debatách jedni hlásí a druzí ji zavrhují, i když obojí tak činí někdy spíše z neznalosti.

Pokud jde o jeho životopis, do něčeho tak odvážného se pustil jen málokdo. Za Masarykova života se všechny pokusy nevyhnutelně zvrhly v oslavné pajány nebo v nedokončené a bezvýchodné hromadění faktů. Za nacistické okupace a protektorátu bylo Masarykovo

jméno tabu, stejně jako později v letech 1948 až 1989. Archivy byly nepřístupné. Proto životopisné práce o Masarykovi prakticky neexistují.

Tvrdit o slavném člověku, že ho nelze nikam zařadit, je životopisecké klišé. V průběhu svého dlouhého života (1850—1937) se myslitel i muž činu Masaryk nevyhnutelně ocitl v nejrůznějších situacích a setkal s různou historickou problematikou. Proto někdy bývá v jeho životě zdůrazňována diskontinuita. Na konferenci pořádané v roce 1994 na pařížské École normale supérieure filozof Jean-François Lyotard právem zdůraznil, že životopisný přístup může být zajímavý, pouze když se snaží u daného člověka vysledovat přeryv mezi jeho bytím „o sobě" a bytím „pro sebe", zjistit rozdíl mezi tím, co v životě tvrdil, a tím, co dělal, najít v jeho údělu jednotu a zkoumat, nakolik se jeho osoba shoduje s jeho osobností. Právě o to nám zde půjde. Jediná podstatná otázka zní, zda byly život, názory a jednání tohoto „filozofa na trůně" od začátku do konce — bez ohledu na nahodilost historických událostí — nějak logicky skloubené, pokud přímo netvořily jednotu. Na takové syntéze všechny dosavadní studie věnované Masarykovi ztroskotaly. Každé, i té nejpečlivější z nich, chybí nadhled potřebný k hledání spojitosti.

Naše kniha se v první řadě pokusí do rozboru Masarykova života navrátit trochu nezaujatosti a celkového pohledu. Chce být — po vzoru historika Charlese Seignobose — nezkreslující historickou prací. Nejsme-li zapojeni do českých ani československých debat a nemáme-li tu žádná příbuzenská pouta, není — překoná-li se jazyková bariéra — vůbec obtížnější se k tomuto tématu vyjádřit, naopak jsme jaksi méně napadnutelní. Nemáme zapotřebí vyznávat nějaké zvláštní názory, stačí držet se pravidel historické metody: přístupných pramenů, věrohodnosti těchto pramenů, zjišťování souvislostí, analýzy a syntézy. Druhým záměrem této knihy je obsáhnout — na rozdíl od dosud sepsaných pokusů o životopis — celý Masarykův život a zmínit se i o jeho potomcích. Některé z dosavadních prací uvádějí vynikající analýzy určitého desetiletí nebo určité problematiky z Masarykova života. Žádná se však nepustila do celkové interpretace. Cílem této knihy je předložit Masarykův životopis kompletní, když už ne zcela vyčerpávající. Pokud existuje v humanitních vědách od dob Descartesových nějaká francouzská specifičnost, je to právě přínos spočívající v jasném celkovém pohledu. Zkoumání života člověka tak charisma-

tického jako Masaryk sice vybízí ke skromnosti, avšak podaří-li se nám dnešní debaty o Masarykovi vyvést z fragmentárnosti hraničící se sektářstvím, zachováme této francouzské tradici věrnost.

Francouzskou tradici humanitních věd vyznačuje i snaha — a to je naším třetím záměrem — fakta nejen předkládat, nýbrž také nastolit určitou problematiku. Masarykův život a dílo jsou ovšem jistým problémem už samy o sobě. Masarykova originalita tkví v tom, že byl intelektuál i politik, přesněji řečeno filozof (ve vlastním smyslu slova) a prezident. V dějinách mohli skuteční filozofové jen velmi zřídka dlouhodobě zasahovat do historické a politické reality, tím méně do budování demokracie. Platon syrákúského tyrana Dionýsia ovlivnil jen nepatrně, Seneca na svého žáka Nerona moc pyšný nebyl, stejně jako Voltaire na pruského Fridricha II. nebo Diderot na Kateřinu Velikou. U Masaryka tedy nastalo cosi zcela nového: filozof-král byl vystaven zkoušce dějin. Základní, i když ne vždy takto pociťovanou otázkou je, zda existuje spojitost mezi Masarykem myslitelem (přibližně do roku 1914) a Masarykem politikem (nejpozději od roku 1918). Jinými slovy, zda nebyl Masaryk už plně politikem, když na pražské univerzitě v letech 1882 až 1914 učil filozofii, a také naopak, zda se vzdal veškerého filozofického myšlení, když v letech 1918 až 1935 zastával funkci prezidenta republiky. Otázkou je právě to, jak skloubil teorii a praxi.

Jak Masaryk v roce 1918, když založil Československo, dokázal prosadit demokracii v tak různorodé společnosti, jejíž politické složky vůči novému zřízení zastávaly velmi rozdílné postoje? Jde o otázku, jak přejít od slov k činům, jíž se zabýval po značnou část svého života i sám Masaryk. Historická problematika související s Masarykem se člení na tři období:

Před rokem 1914: Jak kritizovat rakousko-uherskou říši, a přitom nepřivodit její zánik a zachovat jí šanci na reformu?

Za první světové války: Jak přimět spojence k uznání nutnosti vzniku nové entity — Československa — v srdci Evropy za cenu zničení Rakouska-Uherska?

Po roce 1918: Jak prosadit demokracii?[1] Za dané situace to může vypadat paradoxně, zejména ve spojení se slovenskou a německou otázkou.

Důkaz toho, jak problematické bývá skloubení teorie a praxe, nacházíme v Masarykových poválečných úvahách o potřebě symbo-

liky *demokratického ceremoniálu*, jakkoli spojení obou těchto výrazů zní rozporuplně.

Úvahy v naší chronologicky uspořádané knize se soustřeďují na tři skupiny otázek:

1) Masaryk a začleňování různých skupin občanů (Němců, Slováků, žen, Židů) do demokratického procesu. Zde se projevuje podstata Masarykova emancipačního záměru;

2) Vztah mezi Masarykovým humanistickým filozofickým záměrem a jasnozřivým pohledem na požadavky zachování rovnováhy ve střední Evropě. Zde se ukazuje, jak se masarykovské názory vyrovnávaly s mezinárodní politickou situací;

3) Vztah mezi Masarykovým nonkonformismem a nezbytností institucionálních základů demokracie. Tato problematika je osobnější a snaží se vymezit Masarykův vliv na oblast československé politiky a občanského cítění.

Na tyto tři okruhy otázek vyvolaných Masarykovým působením ve funkci prezidenta se pokusí odpovědět čtvrtá část knihy, následující po nezbytné chronologické rekonstrukci Masarykova života. Kniha se opírá o rozsáhlé prameny shromažďované po deset let, z nichž pět jsem strávil v Praze, kde jsem pátral v archivech Masarykova ústavu AV ČR a Kanceláře prezidenta republiky na Pražském hradě. Tuto dokumentaci, která je od změn po roce 1989 do značné míry přístupná, jsem doplnil rovněž hledáním v jiných archivech či knihovnách, dokonce i v Rusku a v několika zemích střední Evropy. Výsledkem mého bádání byla doktorská práce v oboru historie sepsaná pod pozorným vedením profesora Bernarda Michela a obhájená v lednu 1999 na Sorbonně pod názvem „T. G. Masaryk, intelektuální a politický životopis". Některé obtíže materiálního rázu byly odstraněny díky péči a laskavosti lidí, z nichž mnozí se stali mými přáteli. Nemohu je uvést jmenovitě všechny, ale srdečně tímto děkuji panu Jaroslavu Opatovi, statečnému signatáři Charty 77 a řediteli Masarykova ústavu v letech 1990 až 1998, kde jsem po několik let mohl bádat, panu Rudolfu Zahradníkovi, předsedovi Akademie věd, který mě podporoval, a to i finančně, panu Sergi Françoisovi z francouzského ministerstva zahraničních věcí, který mi poskytl dvě stipendia z programu Lavoisier, a pracovníkům historického oddělení École normale supérieure ve Fontenay-Saint-Cloud, kteří mě velice šlechetně na několik let uvol-

nili. Mezi mnoha osobami, které mi pro sepsání této knihy poskytly své rady, bych chtěl poděkovat zejména Antoniovi van den Beldovi (Utrecht), Eugènu Faucherovi (Nancy), Jevgeniji Firsovovi (Moskva), Kolomanu Gajanovi (Praha), Haroldu Gordonu Skillingovi (†, Toronto). Milanu Haunerovi (Madison, Wisc.), Miloši Havelkovi (Praha), Rolandu J. Hoffmannovi (Mnichov), Petru Horákovi (Brno), Luboru Jílkovi (Ženeva), Antonínu Klímkovi (Praha), Jiřímu Kovtunovi (Washington), Eduardu Kubů (Praha), Robertu Kvačkovi (Praha), Francesku Leoncinimu (Benátky), Lubomíru Novému (†, Brno), Akexandru Ortovi (Praha), Karlu Pichlíkovi (Praha), Jacquesu Rupnikovi (Paříž), Vojanu Rusovi (Ljubljana), Miloši Traplovi (Olomouc), Otto Urbanovi (†, Praha), Janu Zouharovi (Brno) a Josefu Zumrovi (Praha). V tomto poděkování nemohu opominout ani svou přítelkyni Justine.

TOMÁŠ GARRIGUE MASARYK

Tomáš Garrigue Masaryk s dcerou Olgou a vnuky,
v Topoľčiankach 1926.

MLADÝ TOMÁŠ MASARYK

1850–1882

ČÁST PRVNÍ

ČÁST PRVNÍ

Původ a mládí

Na jižní Moravě

Z Moravy, jež se rozkládá mezi Čechami, Slovenskem, Polskem a Rakouskem[1] a svažuje se jako úval k jihu, pochází několik celosvětově významných historických osobností jako pedagog Jan Ámos Komenský, narozený 23. března 1592 v Nivnicích u Uherského Brodu na jižní Moravě, průkopník genetiky řeholník Johann Gregor Mendel, narozený 22. července 1822 v Hynčicích u Kravař ve Slezsku, zakladatel psychoanalýzy Sigmund Freud, narozený 6. května 1856 v Příboru na Valašsku, nebo Edmund Husserl, zakladatel fenomenologie, narozený 8. dubna 1859 v Prostějově na střední Moravě. Jižní Morava tvoří jižně od Brna nejpůvabnější oblast moravského úvalu. Mírně zvlněná krajina, již tak pěkně popsal Jan Herben ve svých románech, trochu připomíná krajinu francouzského Burgundska. Tuto podobnost podtrhuje zemědělství, protože i na svazích jižní Moravy se rozprostírají vinice, z nichž pocházejí právem vyhlášená vína.

Tato oblast jižní Moravy je nejen odpradávna úrodná, nýbrž také těžila i z oběhu zboží a osob, díky němuž vznikla rázovitá oblast nazývaná Slovácko nebo Moravské Slovácko. Od středověku zde totiž

Rakousko-Uhersko v roce 1914

vedle sebe žili česky mluvící Moravané, Slováci i Němci. Moravská metropole Brno, kdysi známější pod německým názvem Brünn, byla od středověku městem obývaným většinou Němci. Zato na venkově — pokud šlo o užívání jazyků — vedlo mísení česky a slovensky mluvící populace k situaci, která se lišila málem v každé rodině a dlouhá léta byla prožívána bez jakéhokoli napětí.

V moderních dobách se obyvatelé Moravského Slovácka dostávali stále častěji do styku s císařskými úřady a začali v každodenním životě více pociťovat blízkost hlavního města habsburské říše — Vídně. Ta totiž leží pouze přibližně osmdesát kilometrů jižněji. Císařská správa v této oblasti obhospodařovala statky a panství v Čejkovicích, Pavlovicích, Kobylí a Čejči, jejichž ředitelství se nacházelo v Hodoníně, nemluvě o množství statků menších.[2] Mezi císařskými zaměstnanci a prostým lidem existovala sociální bariéra. Všichni zaměstnanci císařských statků od správce po toho posledního kočího byli vnímání jako páni, zatímco zemědělští dělníci se dále považovali za nevolníky. Tato bariéra existovala spíše v představách než ve skutečnosti, nicméně přetrvávala. Se zaváděním zákonů rušících různé partikularismy a archaismy byla rakouská přítomnost stále citelnější. Nevolnictví, dávné středověké dědictví, bylo v této oblasti stejně jako v celé říši zrušeno teprve v roce 1848, ačkoli nominálně neexistovalo už od roku 1781. Toto opatření se dotklo i muže zaměstnaného tehdy na statcích vídeňské císařské rodiny, Josefa Masaryka,[3] otce chlapce, který se na Moravském Slovácku narodil: Tomáše Masaryka, budoucího prezidenta československé republiky v letech 1918 až 1935.

Rodina

Tomáš Masaryk se narodil v Hodoníně, v samém srdci Moravského Slovácka, ve čtvrtek 7. března 1850 ve smíšené moravsko-slovenské rodině. Mnohem později se vynořil mýtus zpochybňující otcovství Josefa Masaryka a Tomáši Masarykovi byl z několik důvodů přisuzován židovský původ. Za prvé se prý narodil příliš krátce po svatbě rodičů, která se konala 15. srpna 1849, tedy za šest měsíců a tři týdny po svatbě. Za druhé se prý vůbec nepodobal svým bratrům a jeho schopnosti i materiální možnosti ke studiu se značně vymykaly prostředí, z něhož vzešel. A konečně ho někteří lidé spojovali

s jistým Nathanem Redlichem, bohatým statkářem, který býval zaměstnavatelem matky Tomáše Masaryka. Tomáš prý mohl být jeho nemanželským synem. V sedmdesátých letech britský autor českého původu Zbyněk Zeman o tyto zvěsti opíral tvrzení: „Josef Masaryk se oženil s ženou, která byla starší než on a lépe postavená. V době sňatku byla nevěsta v jiném stavu. Vznikly dohady o otcovství prvního Masarykova syna, Tomáše. Jeho matka pracovala jako hospodyně u Redlichů a pozornost — s přídechem jednoho z největších skandálů v dějinách — mnoha autorů upoutala jistá podoba Masaryka s Josefem Redlichem, který by byl jeho nevlastní bratr a který se stal význačným rakouským politikem.“[4]

Bez analýzy DNA je velmi obtížné s odstupem téměř půldruha století cokoli dokázat. Tento spor by nebyl nijak zajímavý, kdyby neměl politickou souvislost s pozdějším vztahem Tomáše Masaryka k Židům. V nedávné době se totiž o objasnění tohoto pochybného dohadu snažil český historik Stanislav Polák. Narození Tomáše Masaryka tak krátce po sňatku rodičů, který byl navíc zřejmě uspíšen, nebyl prý v té době na venkově ničím neobvyklým. Masarykova matka měla již ve dvaceti letech první, nemanželské dítě, které zemřelo ve věku čtyř měsíců v roce 1844. Fyzická nepodobnost Tomáše Masaryka jeho bratrům Martinovi a Ludvíkovi nevybočovala z normálu, jaký lze běžně v rodinách pozorovat. Na studijní schopnosti mladého Masaryka, které se prý tak neshodovaly s jeho rodinným původem, je třeba pohlížet skepticky, protože přibližně do deseti let nebyl nijak valným žákem. Diskusí o tom, jaké byly vrozené vlohy a co bylo dáno rodinou či společností, nelze k ničemu dospět, protože když se dospívající Masaryk ocitl v dobrých podmínkách ke studiu, začal jako student vynikat. A konečně záležitost s Redlichem se neopírá o žádný pevný materiální základ či svědectví, které by historikové považovali za spolehlivé.[5]

Zbývá ona legenda o židovském otci. Zajímavá je otázka, kdo ji začal šířit a kdy. První zlovolné řeči se ozvaly za antisemitské aféry spojené s procesem proti Hilsnerovi v letech 1899—1900. Masaryk, v té době univerzitní profesor, odvážně hájil Žida Leopolda Hilsnera, obžalovaného z rituální vraždy mladé katoličky. Jeho protivníci, zejména z katolických kruhů, záměrně začali šířit pověsti o jeho nemanželském původu, podle nich o to horším, že své židovství skrývá.[6] Pomluvy

se znovu vynořily mezi českými Němci ve třicátých letech, když se v německých kruzích v Čechách zvyšoval tlak proti nenáviděné československé republice, a to v souvislosti s antisemitskou propagandou tíhnoucí k nacismu. V šedesátých letech tento mýtus opět vzkřísil Rakušan Willy Lorenz, který se zaměřil na postavu Nathana Redlicha.

V dnešní době na tomto mýtu o židovském otci trvá tak erudovaný a bystrý německý historik jako Roland Hoffmann, a to na základě velmi vratkého svědectví vdovy po rakouském ministru Josefu Redlichovi (1869—1936), vnuku Nathana Redlicha.[7] Tento ministr poslední rakousko-uherské vlády (25. října—10. listopadu 1918), který Tomáše Masaryka — o devatenáct let staršího — znal v mládí, prý v soukromí tvrdil, že je nevlastní bratr prezidenta republiky. Nutno upozornit na rozpor této verze s verzí Zbyňka Zemana, podle něhož byl Josef Redlich Nathanův syn, a nikoli vnuk. Jde tedy o svědectví z druhé ruky proti svědectví z druhé ruky, přičemž se obě týkají téže osoby, Josefa Redlicha. Takováto svědectví získaná v šedesátých letech jsou ovšem příliš nespolehlivá, než aby se na nich dala stavět nějaká historiografická pravda.

Co o tom vlastně říkal sám Josef Redlich? Když Bernard Michel líčí události z poloviny listopadu 1918 a vychází přitom z deníku Josefa Redlicha, tuto legendu vyvrací: „Tomáš Masaryk, který byl právě zvolen prezidentem československé republiky, se narodil na jejich panství [Redlichů] v Gödingu (Hodoníně)." Bernard Michel pokračuje, vkládaje Josefu Redlichovi do úst slova vycházející z jeho deníkového zápisu ze dne 15. listopadu 1918: „Jeho otec byl prostý kočí, matka kuchařka. Inteligentní a energická žena. Říkalo se, že můj dědeček Nathan s ní… Pomluvy."[8] Podle samotného Josefa Redlicha to tedy nebylo nic než pomluvy. Redlich a Masaryk se samozřejmě znali, ale nejspíš více na základě své vídeňské parlamentní činnosti než kvůli hodonínské minulosti. Když se Josef Redlich v roce 1869 narodil, Masarykovi bylo už 19 let a studoval ve Vídni. Jisté je, že záměr těchto řečí byl téměř vždy očerňující a antisemitský, protože by mohly být vysvětlením Masarykova domnělého a bezdůvodného nadržování Židům.

Nezávisle na mýtech existuje dostatečné množství doložených faktů umožňujících vytvořit si představu o rodině Tomáše Masaryka.

Nejznámějším a nejlépe samotným Tomášem Masarykem popsaným členem Masarykovy rodiny je jeho matka, Terezie Masaryková

(1813—1887) rozená Kropáčková. Pocházela z moravské maloměstské rodiny, která původně sídlila na střední Moravě, v Prostějově, než se usadila v jihomoravských Hustopečích, ležících při cestě spojující Brno s Vídní. V obou těchto městech převládala němčina a Tereza Kropáčková měla německé vzdělání. O národnosti její matky někdy vedli spor němečtí a čeští nacionalisté, pro něž by to byl důvod Masaryka odmítat. On sám se o tom vyjádřil několikrát.

Nejprve ve svém nejstarším životopise z roku 1875, připojeném v lednu 1876 jako *curriculum vitae* k doktorské práci, píše, že jeho matka byla Němka:

„Narodil jsem se v moravském provinčním městečku 7. března 1850, v dětství se mi dostalo pečlivé výchovy díky matce. (Po přestěhování) šťastnou náhodou, protože jsem se přátelil se starostovým synkem, jsem chodil na hodiny němčiny, i když jsem v němčině udělal pokrok, neboť mi nebyla cizí — matka je Němka."[9]

Později za první světové války Masaryk napsal další životopis pro slovenské noviny vydávané v Rusku, kde říká:

„Matka pocházela z Hustopečí a z německé farnosti, přestože již v době mé matky většina obyvatel mluvila moravsky. Rodina z matčiny strany uměla moravsky dobře proto, že rodiče mé matky pocházeli z Hané. […] Myslím, že rodem jsem čistý Slovák bez maďarské či německé příměsi. Matka hovořila lépe německy než česky, češtinu se naučila později, ale modlili jsme se vždy německy. Matka se totiž nikdy nenaučila modlit česky a až do smrti u sebe měla breviář psaný švabachem. Nikdy se nesnažila česky číst. Otec se pravděpodobně naučil dobře číst německy v různých místech, kde byl zaměstnán, a pak se zdokonalil

Terezie Masaryková (1813–1887).

v císařské službě, ale my děti jsme s ním nemluvily jinak než česky. A matce jsme psávali pouze česky."[10]

Samo toto svědectví není prosto rozporů, protože Masaryk na několika řádcích tvrdí, že jeho matka nečetla česky, ale že on jí česky psal… Ať tak či onak, v rozmezí několika desítiletí Masaryk tvrdí, že byl vychován německy, česky, nebo slovensky. Můžeme to považovat za oportunismus podle toho, komu chtěl zalichotit, zda Rakušanovi, Čechovi nebo Slovákovi. Pravděpodobnější je, že Masaryk pravdu nepřekrucuje, jen dává najevo vícejazyčnost své rodiny, jejímuž hlubšímu rozboru se budeme věnovat níže. Již nyní je však významné, že jeho matka, velmi zbožná katolička, měla vždy bibli v němčině.

Terezie Masaryková, již Tomáš Masaryk velmi miloval, svého syna ovlivnila trojím způsobem. V první řadě nábožensky: právě ona — mnohem více než otec — ho vychovávala v katolickém náboženství. Tomáš Masaryk byl pokřtěn a biřmován a až do dospívání byl vzorným ministrantem. Za druhé na něj měla matka již zmíněný jazykový vliv. Přestože byla Moravanka, Terezie Masaryková byla přesvědčena o nadřazenosti němčiny, zejména v oblasti vzdělání. Ovšemže doma nebo s obchodníky v jihomoravských vsích, kde Masarykova rodina postupně bydlela, mluvila nářečím mísícím moravštinu se slovenštinou, vlastním tomuto kraji. U mladého Masaryka však neustále udržovala představu, že jazykem pro věci posvátné a pro vzdělání je němčina. Z toho vyplývá třetí, rozhodující vliv Masarykovy matky při volbě škol: po vesnických školách, zejména základní škole (*Trivialklasse*) v Čejkovicích v letech 1856—1858, právě ona rozhodla, že Tomáš od roku 1861 nastoupí na německou reálku v Hustopečích, již vedli piaristé. Tato volba

Josef Masaryk (1823–1907).

byla rozhodující ze tří důvodů: Masaryk již jako velmi mladý, ve věku jedenácti let, odešel z rodiny a bydlel jinde, nadále studoval v němčině a osvojoval si konkrétní předměty technického zaměření.

Vedle matčina vlivu, který Masaryk sám velmi zdůrazňoval, působí postava otce poněkud nevýrazně. Masaryk ho například stručně líčí v *Hovorech* s Karlem Čapkem, přičemž se drží sociologické charakteristiky: Josef Masaryk byl prostý a negramotný slovenský kočí s myslí nevolníka.[11] Co může skrývat taková skoupost na slovo v porovnání s dlouhými stránkami vychvalujícími matku? Tomáš Masaryk byl ve styku více se svou matkou, která byla v domácnosti, než s otcem, zaměstnaného na císařských panstvích, kde po celý den měl dohlížet na zemědělské práce na polích.

Nelze vyloučit jisté Masarykovy rozpaky vůči otci, uvážíme-li hypotézu, že Josef Masaryk, velký a statný muž s vousem, měl možná jistý problém s alkoholem, v té době na venkově velmi častý, což by mohl prozrazovat i portrét s poznamenanými rysy, který v osmdesátých letech namaloval Hanuš Schwaiger. Tato hypotéza — nic než hypotéza — by mohla nacházet potvrzení ve svědectví velmi dobrého Masarykova přítele, který jeho rodinu dvakrát navštívil — koncem sedmdesátých let a na začátku let osmdesátých. Tento přítel, Jakub Všetečka, v roce 1910 v příspěvku do sbírky textů k poctě Masarykovi napsal zejména:

„Tenkráte ani Masaryk, ani já jsme nebyli ještě abstinenty, a otec Masarykův by toho ani nedopustil, proto vyprázdnili jsme za těch několik dní, které jsem v milém tom kruhu pobyl, pěknou řádku lahví toho dobrého, měkkého jednoduchého vína moravského."[12]

Takový způsob života by částečně vysvětloval pozdější abstinenci Tomáše Masaryka. Přidejme k této hypotéze i to, že Josef Masaryk možná s nejstarším synem zacházel způsobem, o němž se tento syn patrně nerad šířil. Masaryk mluví jen o výprascích provazem namočeným do vody, které mu otec uštědřoval.[13] To vše jsou ovšem pouze hypotézy snažící se vysvětlit, proč se v paměti Tomáše Masaryka otec vyskytuje poměrně málo.

Přesto je takové opomíjení nespravedlivé. Josef Masaryk si zaslouží rehabilitaci, protože — což se obvykle neví — nemálo přispěl k utváření politických přesvědčení svého syna. Svědectví přátel Josefa Masaryka totiž připomínají, jak aktivní úlohu sehrál za revolučních

událostí v březnu roku 1848. Podle těchto přátel o tom Josef Masaryk synovi často vyprávěl, čímž v něm velmi záhy pěstoval určitou nedůvěřivost vůči Rakušanům.

Stopu určitého vlivu Josefa Masaryka, který zemřel 25. září 1907, na svého syna našel zejména ruský lingvista Petr Bogatyrev, když v roce 1934 zkoumal moravskoslovácké nářečí. Jeho článek svědčí o tom, že Josef Masaryk namísto českého *ř* vyslovoval *r* tvrdě po slovensku. Podle Bogatyreva,[14] který cituje přítele Josefa Masaryka jménem Jan Remunda, otec Tomáše Masaryka rád „vyprávěl o rodném kraji jadrným lidovým stylem zabarveným živým humorem a připomínajícím dialekt z Kopčan, kde prožil dětství". V tom u otce Tomáše Masaryka rozpoznáváme slovenský rys, neboť slovenská nátura bývá mnohdy považována za srdečnější. Bogatyrev zdůrazňuje „hluboký vliv, který na Tomáše Masaryka měly vzpomínky otce i dalších lidí na revoluční rok 1848 a na slovenského vlastence Josefa Miloslava Hurbana" (1817—1888), který byl uherským režimem několikrát uvězněn za své psaní a za výroky požadující slovenskou nezávislost. Josef Masaryk v šedesátých letech před synem chválil Hurbanovo působení a zdá se dokonce, že se účastnil jeho pohřbu. Josef Masaryk tedy nehrál tak zanedbatelnou úlohu, jak by se zdálo z Čapkových *Hovorů s TGM*.

V téže době, v roce 1866, za pruského vpádu do Rakouska, poznamenaném zejména katastrofální rakouskou porážkou u Sadové nedaleko Hradce Králové, mohl být Josef Masaryk ovlivněn postojem českého vlastence Josefa Václava Friče (1829—1891).[15] Ten jako psanec sídlící v Berlíně vedl kampaň proti Rakousku ve prospěch Pruska. Možná tak ovlivnil politické postoje Josefa Masaryka, protože ten krátce poté ztratil místo na císařských statcích bez udání přesného důvodu — kromě podezření z nedostatečné loajality vůči Rakousku. V letech 1866—1867 totiž císařské úřady vyšetřovaly chování Josefa Masaryka — v té době zaměstnaného v Čejči — za pruského vpádu. Podnět k vyšetřování dal zřejmě z osobní nenávisti jistý Martin Kučka. Podle rakouského šetření měl Josef Masaryk za invaze zjistit pozice Prusů na jižní Moravě. Později ho však, byť bez valného výsledku, obvinili právě z toho, že navázal s Prusy styk v Kobylí u Čejkovic, což mohlo vyvolat pochybnosti o jeho prorakouském vlastenectví.[16] Následkem vyšetřování odmítla ústřední správa císařských panství

2. září 1868 Josefu Masarykovi (jemuž v té době bylo 55 let) vyplácet penzi navzdory dvaceti čtyřem letům a osmi měsícům služby a navzdory tomu, že se za něj postavila správa císařských statků v Hodoníně. 30. září 1868, po ročním oficiálním řízení, byl Josef Masaryk dokonce zbaven služby.[17] Po propuštění musel pracovat jako soukromník. To vše jistě mladého, tehdy šestnáctiletého Masaryka ovlivnilo, což on sám i jeho životopisci dostatečně nezdůrazňovali.

Nestylizoval snad Masaryk postavu Josefa Masaryka negativně, jako prostého kočího, z populistických důvodů? 1. srpna 1850, pět měsíců po narození syna Tomáše, správce císařského panství Leopold Kreibig jmenoval Josefa Masaryka kočím. Originál jmenovacího dekretu se dosud nachází v archivech správy vodního a lesního hospodářství v Holíči na západním Slovensku, blízko Hodonína. To je nejstarší nalezený dekret, avšak jiný dekret z 10. října 1867 uvádí, že otec Tomáše Masaryka pracoval na císařském statku v Hodoníně už ve věku dvaceti let, od 1. února 1843. V roce 1847 byl na několik měsíců přidělen na císařský statek v Leibenu v Dolních Rakousích, ale již 15. února 1848 byl zpátky v Hodoníně, kde se seznámil s Terezií Kropáčkovou, s níž se 15. srpna 1849 oženil. Kočím v Čejkovicích ho jmenovali 1. srpna 1850 (a nikoli 1856, jak píše Zdeněk Nejedlý), a to až do roku 1859. Poté do roku 1864 pracoval jako hospodářský dozorce v Čejči a dočasně též v Čejkovicích a Hodoníně.[18] Ze všech těchto upřesnění, na jak rozmanitých místech Josef Masaryk pracoval a jaké služby vykonával, vyplývá, že stručné tvrzení Tomáše Masaryka, že otec byl kočím v Hodoníně, nebylo lživé.

Jaký byl Tomáš Masaryk jako dítě? Narodil se ve čtvrtek 7. března 1850 v domě, který byl brzy zbourán, v Hodoníně, městečku, jehož obyvatelé se věnovali zemědělství a potravinářství, a dostal jméno po světci daného dne. Byl nejstarší ze tří bratrů. Martin se narodil 10. listopadu 1852 v Mutěnicích, zemřel v roce 1873 ve Vídni a Tomáš Masaryk se o něm zmiňoval nepříliš často. Ludvík (narozen 17. srpna 1854 v Hodoníně; zemřel 15. února 1914 v Terstu). Tento Tomášův oblíbenec nejprve provozoval v Hustopečích tiskárnu, pak si v Praze otevřel vinárnu a nakonec se usadil v Portoroži na Istriji, kde i zemřel. Martin zemřel předčasně v jednadvaceti letech ve Vídni, kde vykonával vojenskou službu. Tomáš Masaryk na něj vzpomínal jako na bratra, který rád chodil za školu.[19] Jeden mladší bratříček zemřel v roce 1851

a sestřička v roce 1858, což vzhledem k vysoké dětské úmrtnosti bývalo tehdy běžné. Tomáš Masaryk si z dětství uchoval vzpomínku na blízkost přírodě, na venkovské hry, které zmiňuje v *Hovorech* s Čapkem, a na nezbednosti za rakousko-pruské války v roce 1866. Šlo jen o fanfarónství bez valného politického významu, protože jak Prusové, tak Rakušané byli v podstatě všichni Němci. V Čapkových *Hovorech* Masaryk s pohnutím vzpomíná i na své slovenské bratrance a příbuzné, kteří bydleli pár kilometrů za řekou Moravou, na území spravovaném oficiálně Uherskem. Tito slovenští bratranci nosili barevnější oděv, jedli pálivější jídla a byli veselejší, na což si Masaryk pamatoval po celý život. Nepovažoval to za nic, zač by se měl stydět, naopak velmi záhy viděl plodnou vzájemnost Čechů a Slováků, jejímž příkladem byli i jeho rodiče.

Nejistá identita

Od narození do patnácti let se mladý Tomáš Masaryk stěhoval snad desetkrát, což v té době bylo pozoruhodně často. Na tom, že Masarykův otec měnil bydliště podle toho, kam byl služebně přidělen, nebylo ovšem nic zvláštního. Uprostřed devatenáctého století to bývalo dokonce dost běžné. Pohyblivost byla ve všech nekvalifikovaných zaměstnáních vysoká, šlo o častý výskyt toho, co sociologové nazývají „turn-over", fluktuace. I měšťané se v jednom a témž městě často stěhovali. Stačí si připomenout nejrůznější adresy Kafkovy rodiny v Praze. Četnost stěhování Masarykovy rodiny však byla závažnější kvůli jinému, rušivému faktu. Mladý Tomáš býval občas oddělen od svých rodičů i na několik let, aby mohl pokračovat ve studiu. Časté stěhování a vzdálenost od rodičů Masaryka do určité míry ovlivnily. Podrobnou historii těchto stěhování zpracoval životopisec Zdeněk Nejedlý ve dvacátých letech, kdy vše zjišťoval a ověřoval na místě. Některá tvrzení Zdeňka Nejedlého ve dvacátých letech napadl dr. Nožička, a ne bezdůvodně. Pokud tyto podrobnosti vůbec považujeme za podstatné, zdá se, že lokalizace a chronologie navrhovaná Zdeňkem Nejedlým je přesvědčivější. Ve dvacátých letech se už ani sám Masaryk přesně na všechna stěhování z doby dětství nepamatoval. Důležité je to, že se stěhovali často a že stěhování mladého Masaryka ovlivnilo.

1850	narození v Hodoníně
1850–jaro 1851	Hodonín
jaro 1851–jaro 1853	Mutěnice
jaro 1853–1856	Hodonín
léto 1856–1858	Čejkovice (základní škola)
1858	Čejč
1859–1862	Čejkovice
1862–1864	Hodonín a tři týdny ve Vídni
1864–1865	gymnázium ve Strážnici
1865–1869	gymnázium v Brně
1869–červenec 1872	gymnázium ve Vídni
červenec 1872	maturita ve Vídni

V první řadě z toho plynula dočasnost jeho dětských přátelství. Je zajímavé, že ve svých *Hovorech* s Čapkem si Masaryk jmenovitě nepřipomíná žádného druha her z té doby kromě vlastních bratrů, což byli jediní kamarádi, kteří mu během všech stěhování na různá otcova působiště zůstali. Za druhé z neustálého stěhování plynulo to, že Masarykova školní docházka byla chaotická, neboť měnil školu téměř každý rok nebo i během školního roku. Proto byly na základní škole jeho studijní výsledky sotva vyhovující.

Třetím důsledkem stěhování bylo oslabení pocitu přináležitosti. Přestože později v životě Masaryk dále pociťoval jisté sepětí s rodnou Moravou, zdaleka je nespojoval se vztahem k půdě nebo s iracionálním nacionalismem. Vazba ke kořenům byla u něj oslabena i tím, že jeho rodný dům v Hodoníně byl brzy zbourán, takže se k němu nemohla pojit žádná osobní nostalgie, a v době prezidentství možná dokonce ani žádný veřejný kult, který by se mu jistě nelíbil. Dnes na tom místě stojí vzdělávací zařízení, na němž nenápadná deska připomíná někdejší umístění Masarykova rodného domu.

Posledním zdrojem oslabení Masarykovy vazby ke kořenům bylo to, že část jeho rodiny dál sídlila na Slovensku, pár kilometrů za řekou Moravou, v Kopčanech, nebo ještě hlouběji na slovenském území. V době, kdy byl prezidentem, se tato větev Masarykovi v příhodnou chvíli připomněla. Masaryk byl vždy obezřetný vůči lpění na kořenech, které nikdy nebývá příliš vzdáleno lokálnímu patriotismu. Příznačně líčí příhodu z doby, kdy jako kluk bydlel v Čejkovicích. Děti

ze sousedního Podvorova neustále chodily zvonit na zvony v čejkovickém kostele. „Každou neděli jsme se s podvorovskou chasou seprali, kdo bude na zvonici zvonit." Z těchto dětinskostí nicméně Masaryk vyvozuje příkrý závěr: „To máte nacionalism v malém."[20] Jisté je, že výsledkem opakovaného stěhování v dětství bylo potlačení územních či národnostních záchytných bodů. Na druhé straně si Masaryk díky tomu uvědomil, že vedle nostalgie po kořenech se hodnota jedince projevuje přinejmenším stejně — ne-li víc — v jeho schopnosti se přizpůsobit a vstřebávat nové věci.

Nejistá identita mladého Masaryka byla nejbezprostředněji patrná v jazyce. Doma v přítomnosti otce se totiž mluvilo otcovou slovenštinou. Na ulici, v obchodech a v učení však Tomáš Masaryk mluvil moravskou češtinou. A konečně velmi brzy musel Masaryk mluvit německy, protože touto řečí se jeho matka modlila a v tomto jazyce se učil na reálce v Hustopečích a později na gymnáziu v Brně, městě, kde byla němčina natolik rozšířena, že se tehdy ještě nazývalo Brünn. Vyšší vzdělání získal výlučně ve městech, kde se mluvilo německy: nejprve ve Vídni a poté v Lipsku. Tato vícejazyčnost měla dvojí důsledek, negativní i pozitivní. Na jedné straně nebyla pro Masaryka ve dvaceti letech přirozenou řečí ani čeština, ani němčina, protože v obou těchto jazycích mu lidé vytýkali nepřesnosti. Na druhé straně měl přese všechno Masaryk jazykovou identitu slovensko-česko-německou, nepočítaje francouzštinu a angličtinu a později i ruštinu a další slovanské jazyky, které se naučil jako samouk. Z těchto důvodů byl dvacetiletý Masaryk, přestože příliš necestoval, prodchnut bohatou kosmopolitní kulturou.

Obecně vzato byl Tomáš Masaryk na prahu dospělosti — vzhledem k častému stěhování a k užívání několika různých jazyků od nejútlejšího dětství — zcela ušetřen nacionalistických sklonů, které se projevovaly u mnoha jeho krajanů. Taktak že u něj nacházíme určité citové pouto k Moravě a k českým a slovenským dějinám, posílené politickými názory jeho otce Josefa Masaryka.

Třináctiletý Tomáš Masaryk v roce 1863.

Vzdělání

Na školách

Jak jsme viděli, Masarykova základní školní docházka byla částečně ztížena stěhováním a neurčitou vícejazyčností rodiny. Záhy se nicméně stal žákem, který vynikal jak svými výsledky, tak svou vyspělostí.

Ke zvratu došlo mezi jeho jedenáctým a třináctým rokem. Jednak poprvé bydlel trvale na jednom místě — v Hustopečích. Jednak — když v letech 1861 až 1863 chodil do hustopečské reálky — se mu poprvé dostalo systematické výuky v němčině. Za volbou vzdělání v němčině, která tehdy byla řečí vzdělanců, a právě v Hustopečích stála jeho matka, protože tam žila její původní rodina. Její dědeček z matčiny strany Josef Ruprecht a její otec Josef Kropáček zde patřili dokonce k honoraci. Pro mladého Masaryka to však znamenalo vytržení z vlastní rodiny, protože rodiče zůstali v Čejkovicích a poté opět v Hodoníně. Na byt a stravu zůstával v rodině své tety Veroniky z matčiny strany, manželky pekaře Františka Kose, v domě číslo 7 v Zámečnické ulici,[1] pár ulic od hustopečské reálky. Výměnou k sobě Masarykovi rodiče vzali malou sestřenici, dceru manželů Kosových. Mladý Masaryk se tak musel naučit nezávislosti. Výuka zajišťovaná piaristy sama o sobě

nebyla nijak nezáživná, protože v souladu s posláním tohoto řádu byla velice konkrétní. Masarykovi se to líbilo, s okouzlením vzpomínal na hodinu fyziky, při níž se vysvětlovala teoretická podstata fungování trakaře.[2] Piaristé byli k menšinovým jazykům tolerantnější než jejich konkurenti jezuité. To vše zřejmě Masarykovi prospělo, protože jeho školní výsledky se zlepšily natolik, že dokonce uvažoval o tom, že se stane učitelem.

Tento záměr však narazil na překážky. V roce 1863 z nedostatku peněz a také kvůli příliš nízkému věku k přijetí na učitelský ústav dal otec Tomáše Masaryka do učení. Období učení řemeslu v letech 1863 až 1865 zbrzdilo jeho školní vzdělávání, přestože i z něj si budoucí filozof Masaryk, jak uvidíme dále, vzal poučení. Fáze manuálního učení si zaslouží stručnou zmínku sama o sobě. I když byla svým způsobem obohacující, znamenala pro mladého Masaryka přestávku ve studiu. Představovala další narušení už i tak dost barvitého průběhu jeho studií.

Na radu čejkovického faráře pátera Satory složil mladý Masaryk přijímací zkoušku na gymnázium. V roce 1865 se tak mohl zapsat na německé gymnázium v Brně.[3] Započalo období intenzivní četby, které Jaroslav Opat považuje pro Masarykovo vzdělání za rozhodující. Toto studium naráželo na dvě překážky. Jednak finanční: Masaryk se musel živit sám, protože rodiče nebyli s to ho podporovat. Na jaře 1866 Josef Masaryk žádal u vídeňského vedení císařských statků, které ho zaměstnávalo, o stipendium pro syna. Žádost podpořil i správce hodonínského statku Franz Freyl 7. května 1866 takto: „Už pouhý pohled na vysvědčení z gymnázia připojené k této žádosti musí každého přesvědčit, že Tomáš Masaryk je opravdu žák nadaný a pilný, protože zjevně musel vynaložit mnoho snahy a talentu, aby získal první místo mezi úctyhodným počtem 71 žáků.“[4]

O týden později mu vídeňské ředitelství udělilo stipendium dvaceti zlatých na rok 1866. Protirakouské chování Josefa Masaryka za prusko-rakouské války v létě 1866 však způsobilo, že vyplácení stipendia bylo zastaveno, a navíc, jak jsme viděli, byl Josef Masaryk následujícího roku propuštěn. Tomáši Masarykovi tedy nezbývalo než se živit kondicemi. Nakonec se stal domácím učitelem syna brněnského policejního ředitele, jistého Antona Le Monniera. Tím přestal mít Masaryk finanční potíže. Milan Machovec tvrdí, že pobyt u mocného brněnského úředníka mu navíc dodal jistého společenského sebevědomí.[5]

Druhou překážkou byly potíže v náboženství, tehdy známkovaném předmětu, které měl Masaryk navzdory tomu, že se jinak učil velmi dobře nebo i výborně. Masaryk totiž prožíval období pochybností, které se v následujících letech ještě prohloubily. Nesouhlasil s formalismem týdenních zpovědí: „Mně se nelíbil ten formalism; hoši se chlubili, jak se kdo chytře zpovídal, a pak mě trýznila běžná praxe: dnes je mně vina odpuštěna a zítra začnu hřešit znova. Vyznat se z hříchů, proč ne; […] ale víc nehřešit, o to jde.“[6]

Mravy Tomáše Masaryka za studií na německém gymnáziu v Brně byly vždy hodnoceny jako uspokojivé. V pátém roce, kdy mu bylo osmnáct let, však měl kvůli neshodě s katechetou páterem Procházkou chování pouze „slušné“ (*entsprechend*).[7] Bezprostředním důsledkem bylo značné snížení známek z náboženství a kolize, které nakonec vedly k vyloučení ze školy.

Naštěstí byl policejní prezident Le Monnier přeložen do Vídně. Masaryka vzal s sebou jako preceptora svého syna, čímž jeho problémy skončily. Maturitu Masaryk složil bez problémů na vídeňském gymnáziu v roce 1872. Jeho známky v závěrečné třídě na jaře 1872 byly následující:

— chování: slušné
— náboženství: výborné
— latina: chvalitebná
— němčina: výborná
— dějepis a zeměpis: uspokojivé
— fyzika: dostatečná
— přírodní vědy: chvalitebné
— matematika: dostatečná
— propedeutika: uspokojivá
— vyspělost pro univerzitu: dosažena.[8]

Masarykovo středoškolské studium bylo zjevně mnohem lepší než na základní škole. Nutno říci, že jeho základní školní docházku přerušilo období učení řemeslu, u něhož bychom se měli zastavit.

V učení

V letech 1863 až 1865 se Josef Masaryk z nedostatku finančních prostředků rozhodl dát syna do učení. Mezi svým třináctým a patnáctým

rokem tak nabyl Tomáš Masaryk zkušenosti, která je pro budoucího intelektuála opravdu originální. Zaslouží tedy, abychom se k ní vrátili. Ve třinácti letech byl Tomáš Masaryk poslán do Vídně, aby se vyučil zámečníkem. Vzhledem k tomu, že se rodina tak často stěhovala, neměl žádné stálé kamarády, a proto se upínal na rodinné vztahy. Odjezd do Vídně pro něj proto znamenal kruté odloučení. Byl to jeho první pobyt v hlavním říšském městě, které v té době zažívalo plný rozkvět jak v oblasti výstavby, tak kultury. Masaryk přišel z malého města a necítil se ve Vídni dobře, připadal si dokonce opuštěný. Mistr v dílně s ním nezacházel ohleduplně a ani ostatní učni mu nijak nepomohli. Právě naopak: posmívali se mu. Stal se z něj totiž nenasytný čtenář, což jeho poněkud hrubější kamarády nevyhnutelně vedlo k tomu, aby si ho dobírali. Po třech týdnech trápení raději utekl, než aby snášel nepříjemnosti, které mu v žádném ohledu nemohly přinést nic dobrého, čímž se projevil jeho charakter. Je příznačné, že utekl, když zjistil, že mu spoluučni sebrali několik knih, zejména atlas, na němž „cestoval po celém světě“.[9] První kontakt s Vídní ve třinácti letech tedy nebyl nejšťastnější.

Druhé učení bylo úspěšnější. Když se koncem roku 1863 vrátil k rodičům do Čejče, musel téměř vzápětí odejít do jiného učení, protože finanční poměry rodičů jinou možnost nedávaly. Bylo vybráno kovářství. Tentokrát neodjel nikam daleko, protože kovárna stála jen pár domů od bydliště rodičů. Učení kovářem v něm zanechalo mnohem lepší vzpomínky. Bylo mu čtrnáct, byl na své jižní Moravě a poznal dobré stránky dílenského kamarádství: praktičnost, solidaritu v práci, úctu ke dřině obyčejných lidí, což ho později inspirovalo k morálním úvahám o „drobné práci“. V roce 1887 za cesty po Rusku se Masaryk zastavil v Jasné Poljaně u Tolstého. Velký spisovatel si všiml rukou svého hosta a ptal se, zda nebýval dělníkem. Masaryka se to nijak nedotklo, naopak na to byl hrdý. Po celý život si uchoval náklonnost, sympatii a opravdový vztah k „prostým lidem“ a velkou úctu k jejich práci, byť byla sebeskromnější. Americký historik Bruce Garver správně poznamenává: „Zčásti díky svému skromnému původu a díky své zkušenosti ‚outsidera‘ v české politice dává Masaryk najevo větší respekt a lásku k obyčejným lidem než většina českých intelektuálů, zejména těch, kteří byli hrdí na to, že se povznesli nad masy, a těch, kteří prohlašovali, že vědí, co je pro obyčejné lidi nejlepší.“[10]

Zkrátka ono krátké období několika měsíců strávených u kováře v letech 1863—1864 bylo na rozdíl od prvního učení velmi užitečné.

Ani v tomto období učení řemeslu však Tomáš Masaryk nezanedbával intelektuální práci. Dál si četl sám pro sebe. Znovu navštěvoval svého někdejšího katechetu, čejkovického pátera Satoru. Ten byl českým vlastencem, nabádal Masaryka, aby se učil latinu, francouzštinu a aby znovu začal studovat. Zároveň se Masaryk ze sympatií k polským povstalcům, kteří se vzbouřili v roce 1863, sám začal učit polsky. V patnácti letech tedy neztratil nic ze své chuti studovat. Naopak, po práci v dílně projevoval touhu po vědění a věnoval se učení do té míry, že mu nabídli, aby v sousední vesnici pracoval jako pomocný učitel. To byla jeho první pedagogická zkušenost. Neobešla se bez potíží. Masaryk žákům vysvětloval, že Slunce stojí na místě, zatímco Země obíhá kolem něj, jak se to učil v německé reálce v Hustopečích. Matky žáků byly dotčeny učením, které podle jejich domnění odporuje bibli. Pod záštitou pátera Satory a se skrytou podporou otců svých žáků však mohl Masaryk pokračovat ve výuce, která se rozcházela s konkordátním duchem velmi podléhajícím katolické církvi. Přestože tato zkušenost s vyučováním byla krátká, podnítila ho k tomu, aby se zapsal na brněnské gymnázium, kde mohl zprvu studovat díky císařskému stipendiu vyžádanému jeho otcem. Později ho vedla i k tomu, že přijal místo preceptora v kultivovaných brněnských a vídeňských rodinách, u Le Monnierů a pak u Schlesingerů. Jeho úspěch, chuť předávat znalosti a zájem o studium posílily jeho vlohy: Masaryk bude učitelem.

Náboženské vzdělání

Od matky Masaryk přejal katolictví, které na Moravě zcela převládalo. Doma se mu dostalo prvního náboženského poučení, které bylo důležité tím spíš, že školní náboženská výchova byla přerušovaná častým stěhováním.

Tu a tam Masaryk ministroval a chodil na náboženství,[11] ale matčina výchova mu byla bližší a trvalejší. Masaryk sám se divil, že „je zvláštní, já byl tak pobožný, ale nikdy mě nenapadlo být panáčkem“.[12] Je pravděpodobné, že jeho okolí na to za něj pomyslelo, neboť existují četné známky toho, že by si to přála jeho matka, která ho vodila na

poutě, nebo i páter Satora, který mu půjčoval knihy.[13] Zdeněk Nejedlý dokonce tvrdí, že Masaryk, přestože oficiálně přestoupil z katolictví na protestantismus, zůstal katolíkem po celý život. Na základě jisté citace připisované Masarykovi Nejedlý tvrdí, že Masaryk byl protestant rozumem, ale „ve svém nitru vždy zůstal i katolíkem".[14]

Toto tvrzení do značné míry vyvrací pozdní Masarykovo doznání z 24. května 1923. Toho dne byl Masaryk pouhých několik dní po smrti své ženy jmenován doktorem teologie *honoris causa* na pražské Husově evangelické bohoslovecké fakultě. Ve svém projevu při této příležitosti Masaryk přiznal:

„Nikdy jsem nechtěl v mládí být duchovním. Později teprve, když jsem již byl docentem ve Vídni […] tenkráte jsem někdy myslil, že bych nechal profesorování a že bych raději byl kazatelem. Nestalo se, protože, myslím, nebyl jsem k tomu povolán."[15]

Myšlenka stát se duchovním tedy Masarykovi v mládí probleskla hlavou. Nejedlého tvrzení je proto sporné. Je nicméně pravda, že Masaryk s pohnutím vzpomínal na svou katolickou zbožnost a možná i trochu litoval, že přestoupením na jiné vyznání pro něj svět pozbyl určitého kouzla. Přestoupení však nebylo bezdůvodné: z nedělních katolických pobožností si zapamatoval přílišnou formálnost a pocit neuspokojení.

Když se v dospívání kvůli studiím musel od matky vzdálit, opět se setkal s formální stránkou náboženství při nedělní mši a v povinných hodinách náboženství na brněnském gymnáziu. Protože se mu na škole na celou řadu otázek nedostávalo odpovědí, docházelo ke kolizím s učiteli náboženství. Z výuky katechismu na gymnáziu si zapamatoval „rozdíl, který dělí náboženství od církví". Před Čapkem Masaryk přiznal, že právě v tomto věku dospěl k následující představě: „Církev je sice instituce boží, ale má některé stránky lidské, nepodstatné, změnitelné, a proto podle národů a zemí různé. Ovšem že těch stránek lidských mně stále přibývalo."[16]

Zjištění, že existuje i ortodoxní církev a protestanti i židé, tuto relativizaci jen prohloubilo. Kolem věku patnácti let se slovní potyčky s katechety změnily ve vážné pochybnosti nejen o výuce náboženství, nýbrž i o zjeveném náboženství jako takovém. Později, ve školním roce 1868—1869, kdy v osmnácti letech studoval pátým rokem na gymnáziu, se Masaryk příznačně rozhodl odmítat zpověď.[17]

Ještě příznačnější bylo, když ve věku přibližně 20 let Masaryka šokovalo vyhlášení dogmatu o papežské neomylnosti (18. července 1870).[18] Masaryka v jeho odmítavém postoji utvrzovalo vystoupení rakousko-uherských kardinálů, kteří hlasovali proti zavedení tohoto dogmatu a otevřeně se k tomu přiznali. Navíc právě kolem této doby se Masaryk zajímal o francouzského spisovatele Ernesta Renana. Masaryk se Renanovi v mnohém podobá: oběma se zpočátku dostalo náboženské výchovy. Oba v jednu dobu nastoupili na cestu, která by je bývala mohla dovést ke kněžství. Oba na prahu dospělosti zažili vážnou náboženskou krizi. Masaryk i Renan projevovali velký zájem o dějiny náboženství, zejména křesťanství. V roce 1927 Masaryk jakožto prezident Československa podnikl studijní cestu do Jeruzaléma, kde Renan pobýval o několik desetiletí dříve. Oba uznávali vliv Herderovy filozofie na studium dějin národů. Oba měli rádi Itálii a starověk — v roce 1927 Masaryk navštívil rovněž Egypt a v Itálii pobýval několikrát. Oba také projevili stejnou intelektuální odvahu, když šlo o to hájit stanoviska, která akademické a univerzitní kruhy považovaly za heterodoxní.

Dospívajícího Tomáše Masaryka na Renanovi zaujala zejména odvaha jeho názorů. Značný dojem na něj udělal Renanův osud, když v roce 1862 *Život Ježíšův* (do češtiny přeložený v roce 1865) způsobil skandál, takže se musel vzdát místa na Collège de France. Renan v Masarykovi rovněž probudil vnímavost k problémům židovského společenství, která našla uplatnění o více než dvacet let později. Masaryk si z Renana také zapamatoval, že nemá-li být vlastenectví nacionalistické, neobejde se bez hlubšího poznání dějin vlastního národa, a proto se jim také v následujících desetiletích věnoval. Na tom, že se T. G. Masaryk na začátku sedmdesátých let devatenáctého století zajímal o Renana, ve své době skandální postavu francouzského myšlení, tedy není nic překvapivého. Na začátku osmdesátých let mu věnoval několik článků.

Zájem o Renana však nebyl bezvýhradný. T. G. Masaryk některé aspekty Renanova díla také ostře a znalecky kritizoval: například literární diletantství, sociální obojakost či pohrdání lidem, který podle Renana nemá nic společného se „skutečnou kulturou". Z filozofického a náboženského hlediska T. G. Masaryk kritizoval zejména Renanův náboženský skepticismus a pokrytectví a Renana považoval za typického představitele dekadentního konce století, který nesnášel.[19] Renan

přispěl k Masarykovu odpoutání od katolictví, ale Masaryk nikdy nehodlal vyznávat volnomyšlenkářství ve francouzském významu tohoto slova. Později Masaryk popíral, že by se kdy vzdal víry v Boha. V tom, aby chodil pravidelně na bohoslužby, mu od konce šedesátých do konce sedmdesátých let vlastně bránilo stěhování a studia. Takové důvody ale nejsou podstatné. Ve skutečnosti se v té době vzdaloval od matčina katolictví a na téměř deset let se přiklonil k velmi neurčitému deismu.

Vyšší studium

VÍDEŇ

Vzhledem tomu, že musel z finančních důvodů do učení, dokončil Masaryk střední školu pozdě. Po gymnáziu v Brně, kde v letech 1865 až 1869 chodil do sekundy, tercie, kvarty a kvinty, nastoupil Masaryk v roce 1869 na gymnázium ve Vídní, kde do července 1872 chodil do sixty, septimy a oktávy. Do Vídně odjel s rodinou Le Monnierových, u níž působil jako preceptor. Vídeň v době jeho příjezdu zažívala značný rozmach. Nařízením z 20. prosince 1857 císař František Josef rozhodl, že vídeňské hradby budou strženy a místo nich bude postavena polokruhová třída, Ring, která bude pýchou říše.[20] V šedesátých a sedmdesátých letech přilákala investiční a spekulační horečka do Vídně nejlepší umělce, mezi nimi například českého architekta Josefa Hlávku (1831—1908), který získal značné jmění díky stavbě několika budov na Ringu, zejména Opery v letech 1861 až 1869.[21] V letech 1869 až 1873, kdy Masaryk studoval na gymnáziu, bylo vystavěno 25 597 domů pro 911 271 nových Vídeňanů. Byly to zlaté doby stavebnictví (*Gründerzeit*).[22] Tato prosperita vrcholí světovou výstavou, která se konala ve vídeňském Prátru v roce 1873. Sotva však byla zahájena, došlo 9. května 1873 ke krachu na vídeňské burze. V několika měsících zkrachovala třetina bank. „Rozlet rakouského hospodářství oněch ‚sedmi slavných let' [1867—1873] spočíval na základech, které nebyly úplně zdravé."[23] Deprese pak trvala až do roku 1880.

V dynamickém ovzduší sedmdesátých let složil Masaryk v červenci 1872 ve Vídni bez potíží maturitu. V říjnu téhož roku poněkud opožděně, ve věku 22 let, nastoupil na vysokou školu. Díky věku a neobvyklé sečtělosti si záhy získal uznání spolužáků. Zpočátku si zvolil filologii, ale postupně se výběrem přednášek zaměřil na filozofii. Spíše

než místo pro výhodné podnikání s nemovitostmi znamenala Vídeň pro Masaryka objev filozofie. Ačkoli zprvu studoval latinu a řečtinu, začal chodit i na přednášky tří v té době nejvýznačnějších profesorů na vídeňské univerzitě.

Nejprve chodil na přednášky Theodora Gomperze (1832—1912), pozitivistického filozofa a odborníka na řecké myslitele (byl autorem *Griechische Denker*), který si záhy povšiml onoho nejvyspělejšího studenta z ročníku. Masaryk od něj získal slušné vzdělání v klasické antické filozofii. Osobní Gomperzovo přátelství s Johnem Stuartem Millem Masarykovi bylo podnětem k prvnímu seznámení s anglosaskou filozofií. Jak o tom svědčí Masarykova korespondence s Gomperzem, jejich vztah se změnil v přátelství, a když se později Masaryk stal docentem vídeňské univerzity, Gomperz mu dokonce jakožto kolegovi půjčil peníze.[24]

Dále Masaryk navštěvoval přednášky filozofa Franze Brentana (1838—1917). Brentano, zprvu dominikán a kněz, vystoupil z církve v roce 1873 po vyhlášení papežské neomylnosti: to ho spojovalo s Masarykem. Od ledna 1874 se stal profesorem filozofie na vídeňské univerzitě, kde učil mimo jiné Sigmunda Freuda a Tomáše Masaryka. Masaryk začal v zimním semestru 1874—1875 chodit na jeho přednášky nazvané „Několik metafyzických otázek" „a „Objasnění Aristotelových filozofických textů". Následujícího roku v zimním semestru 1875—1876 chodil na Brentanovy přednášky „Praktická filozofie", „Několik metafyzických otázek" a „Křesťanská filozofie v souvislosti s Humem".[25] Brentanovy přednášky se týkaly i psychologie a naznačovaly i některá témata soudobé fenomenologie, která vyložil ve svém díle *Psychologie vom empirischen Standpunkt* (Psychologie z empirického hlediska, 1874). Tato témata později rozvinul Edmund Husserl, který začal k Brentanovi ve Vídni chodit na přednášky na radu svého spolužáka Masaryka.

Princip Brentanovy psychologie se opírá o pojem záměrnosti vědomí k určitému objektu. Podle něj vědomí samo o sobě neexistuje, existuje pouze jako vědomí nějakého předmětu. Aplikační pole tohoto pojetí je ovšem spíše psychologické než metafyzické, avšak Brentanova filozofie tehdy představovala snahu o kritiku kantovství, která inspirovala celou vídeňskou školu, velmi odlišnou od německé tradice. Masaryk tuto inspiraci, zkoumající důsledky osvícenství a racionalismu na jedince i na společnosti, přijal plně za svou.[26] Z Brenta-

nova učení, nejpodstatnějšího ze všech, s nimiž se ve Vídni setkal, si vzal silnou nedůvěru vůči metafyzice a výrazný zájem o praktickou filozofii. Ocitl se přesně v ohnisku, z něhož koncem devatenáctého století vzešly tak rozličné myšlenkové proudy jako sociologie jakožto univerzitní obor, pedagogika založená na experimentální psychologii a psychoanalýza. Vedle liberální ekonomické školy a školy logické patřilo na přelomu století k nejplodnějším vídeňským příspěvkům k evropskému modernímu myšlení.[27]

Brentanovy přednášky se v Masarykově rozvrhu objevily až ve čtvrtém a posledním roce (1875—1876), zato však ve značné míře až sedmi hodin týdně z dvanácti hodin věnovaných přednáškám a navíc v době, kdy psal doktorskou práci. Brentano, jak dále uvidíme, k Masarykově doktorské práci vypracoval kritický posudek. Zapamatujme si, že Masarykovi Brentanovo učení umožnilo zejména osvojit si pozitivismus a získat nástroj k řešení otázek.

Za třetí Masaryk sledoval přenášky profesora Roberta von Zimmermanna (1824—1898), o mnoho staršího než oba předešlí, nicméně velmi liberálního. Zimmermann byl odborník na estetiku, zpočátku ovlivněný J. F. Herbartem. Později se ve snaze o systematizaci a analýzu dějin estetických koncepcí vzdálil od hegelovských tezí zejména ve svém díle *Studien und Kritiken zur Philosophie und Ästhetik* (Studie a kritiky filozofie a estetiky, 1858—1865). Tím přispěl k tomu, že se Masaryk vymanil z povinného obdivu k filozofům velké německé tradice. Jakožto člen komise posuzující Masarykovu habilitační práci v roce 1878 se právě Zimmermann při její obhajobě vyslovil v její prospěch, přestože sám s jádrem této práce o sebevraždě nesouhlasil. Zimmermann také Masarykovi v roce 1882 radil, aby odešel učit do Prahy, kde sám na začátku své kariéry, v letech 1852 až 1861, učil na německé univerzitě.

Po čtyřech letech vysokoškolských studií Tomáš Masaryk věnoval svou doktorskou práci z filozofie velmi klasicky Platonovi. Zabýval se „Povahou duše u Platona" (*Das Wesen der Seele bei Plato. Eine kritische Studie vom empirischen Standpunkt*) pod vedením Franze Brentana, jehož vliv je patrný v podtitulu: kritická studie z empirického hlediska. Práci sepsal na podzim a v zimě 1875—1875 a obhajoval ji v březnu 1876. Diplom má datum 10. března 1876. Text této práce se ztratil. V oné době byly reprografické prostředky velmi nákladné, takže pravděpodobně

neexistovala ve více jak půltuctu exemplářů pro členy komise. Masaryk sám nejspíš nevynaložil žádné úsilí, aby si její exemplář uchoval. V Čapkových *Hovorech* říká, že svůj vlastní výtisk spálil, protože na něj neměl místo. Filozof a religionista Otakar A. Funda dokonce tvrdí, že když se Masaryk stal prezidentem, přiměl v roce 1919 svého tajemníka Vasila K. Škracha, aby dal objednat poslední výtisk, který byl k dispozici v knihovně vídeňské univerzity, a záměrně ho nechal zmizet. V roce 1934 kancelář prezidenta Československé republiky, která potvrdila, že tento poslední exemplář v roce 1919 obdržela, přiznává, že ho nedokáže najít navzdory „horlivému hledání…"[28] Nelze-li číst původní text, těžko se vyjádřit k hodnotě této práce. Radostným překvapením však je, že existuje posudek, který vypracoval vlastnoručně Franz Brentano v den obhajoby. Jde o rukopisně psané čtyři stránky v němčině, uchované v archivu Masarykova ústavu v Praze.[29]

Brentanův posudek je velmi zajímavý. Nejprve si všímá skutečnosti, že němčina není Masarykovou mateřštinou, že obsahuje mnoho nepřesností, takže text je někdy až nesrozumitelný a „mnohdy exotický" („*fremdartig*"). „Na druhé straně je tato práce nesporně psána s láskou a péčí." Masaryk „zná do hloubky celé Platonovo dílo", opírá svou práci „o různé dialogy, ale také o moderní filozofickou literaturu". Ve studii o duši v Platonově filozofii Masaryk „přehnaně svého filozofa obhajuje" a někdy „má sklon odbíhat od tématu". Od Brentana, odborníka na Aristotela, kritika nepřekvapuje. „Práci se nedostává ucelenosti […], neboť jí chybí snaha sjednotit Platonovu filozofii." „Je to práce velmi nedokonalá" („*Werk sehr unwollkommen*"). Avšak „jeho analýza Platonova názoru na potraty či opuštění (odložení) dětí není nezajímavá. […] Vcelku nicméně, bez ohledu na to, co sama práce může přinést nového, je pozoruhodná právě práce sama o sobě. Autor ukázal nejen schopnost bádat v oblasti dějin filozofie, nýbrž také do jisté míry schopnost vlastního spekulativního myšlení v tomto oboru. Je zjevné, že se moudrostí řeckých mistrů dlouho zabýval, což u autora napomohlo k rozvíjeni jeho vlastního důvtipu a k probuzení sklonu k ušlechtilosti (‚*Neigung zum Edlen*'), což se projevuje na mnoha místech této práce." V závěru Brentano doporučuje, aby byl Masarykovi doktorát udělen.

Tento posudek nám poskytuje pozoruhodné informace o Masarykově intelektuální osobnosti ke konci jeho vídeňských studií.

Neovládá dokonale němčinu. Má pozoruhodnou schopnost čerpat z nejrůznějších pramenů. Úroveň jeho reflexe mu již umožňuje neobvyklou nezávislost myšlení.

Tyto rysy jeho intelektuální osobnosti potvrzují i jiné informace, které máme o oněch pěti letech, která strávil ve Vídni. Byla to doba, kdy napsal své první články, věnované samozřejmě Platonovi.[30] Pak překračuje hranice antické a německé filozofie, v níž byl vzdělán, a škálu svých úvah rozšiřuje o francouzské myslitele, jejichž jazyk už několik let ovládá. Nejprve se zajímal hodně o Augusta Comta, jehož přínos k sociologii a ke klasifikaci věd v roce 1885 přejal.[31] Byla to pro něj příležitost k vědecké systematizaci a k pedagogickému třídění. Dále pokračoval v četbě Ernesta Renana. Po *Životě Ježíšově*, který, jak jsme viděli, četl v mládí, se zajímal o Renanovy úvahy o pojetí národnosti a národa. Krátce poté mu věnoval rovněž řadu svých raných článků,[32] což svědčí o tom, že Masaryk začal své úvahy přesměrovávat od spekulativní filozofie spíše k filozofii související s dějinami a s národními mravy.

Tento obrat koncem vídeňských studií se konkrétně projevil v originálních zájmech: Masaryk podrobně studoval slovenského básníka Jána Kollára (1793—1852), představitele klasicismu a vyznavače protestantismu, blízkého filologu Josefu Jungmannovi (1773—1847) a historiku Františku Palackému (1798—1876). Kollár musel po porážce revoluce v roce 1849 opustit Budapešť a zemřel ve Vídni. Tento slovenský národní buditel, který studoval v Jeně, se zasazoval o sblížení Čechů a Slováků. Proslavil se zejména monumentální sbírkou 2 433 slovenských lidových písní (*Národnie zpievanky*, 1834—1835). Vedle toho psal poezii česky, zejména svou proslulou *Slávy dceru* (1824—1832), z níž nejznámější jsou zpěvy Sála, Labe a Dunaj, což geograficky spojovalo Německo jeho studií a mladické lásky s adoptivními Čechami a Slovenskem, odkud pocházel. Masaryk ji četl s obdivem. Možná se s tímto svým rovněž slovensko-českým předchůdcem i trochu ztotožňoval, takže „hledal (jeho) stopy ve Vídni, kde kdysi žil".[33] Šlo o první známku Masarykova zájmu o slovanskou otázku. Masaryk byl také zvolen předsedou spolku českých studentů na vídeňské univerzitě, a to nejen pro svůj vliv daný věkem, nýbrž také pro své rozsáhlé vzdělání, skvělé vztahy s vyučujícími a postoje, které byly v tomto malém společenství vysoce ceněny. To vše svědčí o tom, že si Masa-

ryk postupně uvědomoval otázku slovanství v mnohonárodnostní rakouskouherské říši.

V osobním životě Masaryka v květnu 1873 postihla bolestná ztráta mladšího bratra Martina, který ve Vídni vykonával vojenskou službu.[34] Zemřel následkem nachlazení, možná zkomplikovaného i tyfem, jež zavinil tupý rakouský důstojník. Duševní oporu naopak Masaryk nalezl u Zdeňky Šemberové (1841—1912). Byla to dcera profesora vídeňské univerzity Aloise Vojtěcha Šembery (1807—1882), k němuž Masaryk často docházel na návštěvu. Šembera vynikl jazykovědnými pracemi o jazyku, který nazýval „československým". Napsal především studii *Základy československé dialektologie* a *Dějiny řeči a literatury československé*. Nápad studovat „československý" jazyk spojující slovanskou řeč z obou stran hranice oddělující Zalitavsko a Předlitavsko musel zaujmout Masaryka, který sám pocházel z česko-slovenských rodičů.[35]

S dcerou profesora Aloise Vojtěcha Šembery Zdeňkou, která byla o devět let starší, Masaryk udržoval korespondenci nejprve čistě intelektuální, později i osobnější, a to od roku 1875 až do roku 1886, když pobýval v zahraničí nebo ona na letním bytě. Tato nedávno vydaná korespondence nám poskytuje cenné údaje o rozsahu Masarykovy četby, o jeho uspokojení ze vzájemného porozumění a o jeho nadějích, že ve věku více než pětadvaceti let konečně nalezl sesterskou duši. Z autorů, kteří na něj koncem studií nejvíce zapůsobili, uvádí postupně zejména Pascala, Homéra, Schillera, Chateaubrianda, Platona, Máchu, Lockeho, Darwina, Epikteta, Rousseaua, Aristotela, Descarta, Huma, Byrona, Buckla, Moora, Dickense či Goetha.

Zdá se, že z tohoto eklektického souboru pro Masaryka byli nejdůležitější Platon, Pascal, Hume a Buckle, protože z nich později vycházely jeho první univerzitní práce. Od Platona přejal substancialistické pojetí, které filozoficky nazývá „realistickým" s odkazem na realismus platonských idejí. Tento vliv přetrval po celý Masarykův život, protože v téměř 80 letech řekl Karlu Čapkovi: „Ano, já jsem i dnes platonikem."[36] Zájem o Pascala toho byl dost logickým důsledkem. Zůstalo mu z něj zaujetí pro metafyzické otázky, které ho vedlo k tomu, aby filozofické problémy neposuzoval z hlediska historického relativismu, nýbrž z hlediska neměnné věčnosti — již vyjadřoval latinským rčením „*sub specie aeternitatis*" —, ne tak vzdálené od Platonových věčných idejí.

Hume, který už kdysi probudil Kanta z dogmatické dřímoty, Masaryka zaujal skepticismem, jinými slovy tím, že odmítal dogmatický absolutismus jakožto základ veškerého poznání. Učiňme zde malou poznámku o Masarykově vztahu ke Kantově filozofii: Masaryk nehodlal následovat Kanta nejen pro značnou abstraktnost, nýbrž i kvůli jeho filozofii subjektu, která může vést k politickému a morálnímu subjektivismu, jinými slovy podle Masaryka k anarchii a amorálnosti. Vraťme se však k Humovi. Pro Masaryka neměl Humův požadavek skepse pouze hodnotu noetickou, nýbrž se také shodoval s jeho vlastním odmítnutím dogmatu o papežské neomylnosti, která, jak jsme již řekli, byla osudná pro Masarykovo katolictví. Zájem o Huma v kombinaci s pascalovským jansenismem Masaryka vedl k tomu, aby se zajímal o protestantismus, což byl rovněž jeden z důvodů jeho pozdějšího pobytu v Německu. Pokud jde o Buckla, Masaryk v něm prozatím viděl jen alternativu k dialektice dějinného pohybu G. W. F. Hegela, jehož pojetí státu — o sobě a pro sebe racionálního — mu nahánělo strach. Masarykova korespondence byla košatá, učená a na svou čtenářku náročná. Masaryk se nicméně nechtěl Zdeňce Šemberové příliš zavazovat a rozhodl se své filozofické vzdělání prohloubit postgraduálním studiem v Lipsku.[37]

LIPSKO

Po solidním zasvěcení do klasické i moderní filozofie Masaryk považoval za rozumné pustit se rovnou do té nejpřísnější německé metafyziky. Rozhodl se doplnit své vzdělání na prestižní lipské univerzitě. Na této univerzitě, založené v roce 1409, studoval mezi jinými v letech 1765 až 1768 Goethe. Masarykův pobyt na univerzitě v Lipsku svědčí i o jeho snaze po zdokonalování a o neúnavné zvídavosti, o touze intelektuálně se vzdělávat nebo i zpochybňovat to, čeho nabyl za vídeňských studií.

Před začátkem akademického roku 1876 Masaryk podnikl prázdninovou cestu do Itálie spolu s mladíkem, jehož byl preceptorem. Navštívil zejména Terst, Benátky, Padovu, Bolognu, Florencii, Pisu, Janov, Turín, Milán, Veronu, nikoli však Řím, na který mu nezbyl čas ani peníze.[38] Masaryk měl vzhledem ke svým studiím v oblibě starověk. Tato cesta v něm navíc okamžitě probudila náklonnost k Itálii, kde později několikrát pobýval na letním bytě.

Poté Masaryk odjel do Lipska. Dorazil tam po celonoční cestě vlakem v neděli 15. října 1876. Během cesty projížděl Prahou, ale ani

se tam nezastavil, protože o ní vůbec nemluví. Tento jeho první známý kontakt s Prahou byl tedy pouze letmý a nezanechal v něm žádný dojem. V Lipsku se ubytoval v penzionu u paní Göringové, vdovy, která Masaryka udivila svou znalostí univerzitní výuky. Masarykovu odhodlanost dokládá zvláštní příhoda. Když jednou v červenci 1877 přejížděl s několika přáteli přívozem přes řeku, paní Göringová, které bylo 55 let, uklouzla a spadla do vody. Málem se utopila, ale Masaryk bez váhání skočil do hluboké vody a živou ji energicky vytáhl na břeh. Vzešlo z toho silné nachlazení, které ho upoutalo na lože a na několik dnů mu zabránilo chodit na přednášky.[39] Mezi přednáškami Masaryk rád diskutoval s touto dámou nebo se věnoval četbě velkého českého autora, který rozhodujícím způsobem ovlivnil jeho národní uvědomění: novináře Karla Havlíčka Borovského (1821—1856).[40] Masaryk se o něj zajímal už na gymnáziu, ale po přečtení Palackého si začal díky četbě Havlíčka uvědomovat meze panslavismu zaměřeného na Rusko.

V první řadě však Masaryk do Lipska přijel hlouběji poznat pravé Německo filozofů. 20. října se zapsal na lipskou univerzitu. Tato univerzita nicméně vynikala spíše výukou psychologie než metafyziky, kterou ostatně i sami němečtí novokantovci značně revidovali. Tato orientace výuky značně ovlivnila vývoj Masarykova filozofického myšlení. Už sám o sobě byl nápad pokračovat ve studiích v Lipsku originální. Avšak vliv experimentální psychologie Wilhelma Wundta (1832—1920), jednoho z pilířů filozofické výuky na Lipské univerzitě, byl pro Masaryka zásadní. Profesor Wundt se koncem devatenáctého století těšil jistému věhlasu, vždyť i dvacet let po Masarykovi se Martin Buber (1878—1965) přijel zapsat na lipskou univerzitu speciálně kvůli jeho přednáškám. Wundt byl původně lékař, ale zaměřil se na experimentální psychologii — byl (vedle Théodula Ribota ve Francii) jedním z jejích zakladatelů. Oba značně přispěli k tomu, že se psychologie vymanila z metafyziky, a položili tak základy psychologie jakožto moderní vědy. Po vydání *Grundzüge der physiologischen Psychologie* (Základy fyziologické psychologie, 1873—1874), rok před Masarykovým příjezdem do Lipska, se Wilhelm Wundt stal profesorem filozofie na lipské univerzitě.

Pod vlivem přednášek tohoto profesora přiznal Masaryk psychologii, která se teprve ucházela o univerzitní uznání, plnohodnotné místo mezi vědami. O deset let později Masaryk ve svém pokusu o roz-

třídění věd zařadil psychologii, jež do té doby byla součástí fyziologie, mezi samostatné vědy.[41] To je stopa Wundtova učení, jehož se mu dostalo v Lipsku. Obecněji Wundt jako bývalý lékař přispěl k tomu, že Masaryk začal pohlížet na svět jakousi optikou hygieny, což ho vedlo k popisování sociální, politické či historické situace jako čehosi kolísajícího mezi normálem a patologií. Masaryka od Wundta nicméně dělily jisté odlišnosti. Wundt si například na rozdíl od Masaryka cenil Herbarta (1776—1841), německého filozofa a pedagoga, který byl v Rakousku v letech 1820 až 1880 nejvlivnější. Vedle Brentana však přesto Wundt patří k učitelům, kteří Masaryka poznamenali nejvíce.

Masaryka v Lipsku hluboce zasáhlo ještě setkání jiného druhu. V dopise z 29. června 1877 totiž Masaryk oznamuje své přítelkyni Zdeňce Šemberové, že se nedávno seznámil s jistou americkou občankou, slečnou Charlottou Garriguovou.

„Zvláštní charakter (té Američanky) na mne mocněji působí, než jsem ze začátku myslil; nevšední jasnost myšlenek, prostota mravů, jemnost chování se ve společnosti a praktičnost v každém oboru; k tomu mocný zápal pro umění a vědu a mohutný cit pro dobro a krásno zdají se býti požadavky ženy, kterou každý milovati musí. Já věru pomyslil na to, že bych ji dovedl milovati; nedal jsem si však, aniž dám, nejmenší práce city nějaké v ní vylouditi, jelikož jsem nikdy radost neměl ve hře s city."[42]

Charlotta Garriguová byla americká studentka, která se do Lipska přijela zdokonalit v muzikologii. Lipsko, město Johanna Sebastiana Bacha a rodiště Richarda Wagnera, bylo v té době význačným střediskem hudební vědy, uznávaným i ve Spojených státech. V téže době, kolem roku 1880, totiž v Lipsku rovněž žil Američan Theodor Baker, studoval zde hudbu a chystal se vydat svou doktorskou práci o severoamerické hudbě. V roce 1895 Baker dosáhl svého prvního velkého úspěchu: vydal *Slovník hudebních výrazů*, který se dočkal pětadvaceti vydání a jehož se prodalo více než milion výtisků. V roce 1900 Baker vydal své stěžejní dílo, klasický a dodnes neustále aktualizovaný *Životopisný slovník hudebníků*.[43]

Charlotta Garriguová byla dcera Rudolfa Garrigua, ředitele newyorské pojišťovny Germania.[44] Její předkové pocházeli z Dánska. Ještě vzdálenější rodinné kořeny sahaly i do Francie, protože její hugenotští předkové z oblasti Cévennes se začátkem 18. století po zru-

šení ediktu nantského (v roce 1685) vystěhovali kvůli svému vyznání do Dánska.[45] Proto měla tak výrazně francouzské jméno. Několikrát bylo řečeno, že tato rodina náležela k vyšší šlechtě.[46] Ve skutečnosti je podle jednoho dánského příbuzného Charlotty Garriguové, který ve Francii koncem dvacátých let pátral po rodinné genealogii, třeba hypotézu o šlechtickém původu vyloučit. Nejstarší nalezená zmínka uvádí jméno jistého Pierra Garrigua z Mazametu nedaleko Castres, který zemřel kolem roku 1713. Zdá se, že předci Charlotty Garriguové před svým odchodem do exilu začátkem 18. století většinou zastávali úřední funkce včetně vysokých míst královských úředníků.[47] Po svých předcích si Garriguové uchovali protestantskou víru. Ve Spojených státech vstoupili do unitářské církve, protestantské sekty, která se tam rozšířila koncem 18. století. Tato sekta popírá Trojici, Boha uznává jako jedinou osobu a navíc popírá božský původ Ježíše Krista, což jí vyneslo nevraživost jak ze strany katolické církve, tak ortodoxního protestantismu. Unitáři připouštějí volný výklad bible a hlásají náboženskou toleranci. V ovzduší tolerance k ostatním, ale přísnosti k vlastním lidem vyrůstala i Charlotta Garriguová.

Charlotta Garriguová (1850–1923) v roce 1877: uchvacující setkání s americkou studentkou a od následujícího roku Masarykovou manželkou.

Charlotta Garriguová se narodila v Brooklynu 20. listopadu 1850, takže byla o pouhých osm měsíců mladší než Tomáš Masaryk. Byla třetím dítětem z jedenácti. Její otec Rudolf (1822—1891) byl Dán, v Kodani se mu dostalo pečlivého vzdělání, na které dbal i u svých dětí. Odjel do Pruska a začátkem čtyřicátých let devatenáctého století začal pracovat v nakladatelství Brockhaus v Lipsku. V roce 1845 ho Svaz německých knihkupců vyslal do Ameriky, aby zjistil možnosti prodeje jejich produkce na